

ΑΡΧΕΙΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ Β. (1926) ΤΕΥΧΟΣ Γ'. ΙΟΥΛΙΟΣ—ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1926

Η ΗΘΙΚΗ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ* **

ΚΑΤΑ ΤΟΝ

JOHANNES REHMKE

Κριτική ανάλυσις ὑπὸ Π. Γ. ΖΗΣΗ

Ὁ γνωστὸς φιλόσοφος Joh. Rehmke, καθηγητὴς τοῦ ἐν Greifswald Πανεπιστημίου. ἐξέταξεν ταχέως ἡ ἀξιολογίαν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικὴ ὡς Ἐπιστήμη» (Ethik als Wissenschaft) περιλαμβάνουσιν ἐν συνόψει τὴν αἰ. ἀλλὰ συγγράματά του¹⁾ ἐκτιθεμένων ἠθικῶν φιλοσοφίαν. Οὐ μόνον

*) Ἀνεκοινώθη εἰς τὴν Ἐταιρίαν τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τῆ 6 Μαΐου 1926.

**) Δὲν θὰ ἦτο ἰσως ἀσκοποῦν πρὶν ἢ ἐσελθῶμεν εἰς ἐκθεσὶν τῆς περὶ τῆς ἠθικῆς ὡς ἐπιστήμης διδασκαλίας τοῦ Rehmke καὶ ἐξηγήσωμεν τι ἔννοει ὁ τίτλος «Ἠθικὴ ὡς Ἐπιστήμη».

Ἐπιστήμην λέγοντες νοοῦμεν γνῶσιν· γνῶσιν δὲ τὴν διὰ τῶν μέσων τῆς νοήσεως (λογικῶν νόμων) ἀνεύρεσιν καὶ ἀπόκτησιν τῆς ἀληθείας. Ἐπομένως περὶ ἐπιστήμης καὶ περὶ ἐπιστημονικῆς ἀληθείας τότε μόνον δύναται νὰ γίνῃ λόγος, ὅταν ἡ ἀλήθεια αὕτη σιτηρῆται ἐπὶ τῆς λογικῆς καὶ ἔχει συνεπῶς ἀποδειχθῆ. Ὡς κινῆσις ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀντικειμενικὴ. Ἡ μελέτη, εἰς τὴν ἔχθεσιν καὶ κριτικῆν τῆς ὁποίας θέλομεν προσβῆ, διὰ τοῦ τίτλου τῆς μᾶς προηλωθεί, οὐ θέλει ἐπιχειρήσῃ νὰ προσάσῃ εἰς τὴν Ἠθικὴν ἐπιστημονικὴν βᾶσιν δηλ. ἀληθειαν ἀντικειμενικὴν, τὴν ὁποίαν θὰ δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν καὶ ἡ ἀποία ὡς τοιαύτη θὰ ἰσχύρῃ δι' αὐτοῦ. Ἰσως γεννηθῆ ἡ ἀτορία: πῶς ὁ λόγος τοῦ ἰδιαίτερου τοῦ ἰσμοῦ τῆς ἐπιστημονικότητος ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστημονικότης εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος πάσης ἐρεῦνης καὶ πάσης μελέτης; Ὁ λόγος εἶναι προφανής. Τὰ προβλήματα τῆς Ἠθικῆς εἶναι μὲν δεκτικὰ ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν μέθοδον, οὐχὶ ὁμοίως καὶ τὴν ἀπόδειξιν δηλ. χωρεῖ καὶ ἐκ' αὐτῶν ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια τούτων δὲν δύναται ἐπιστημονικῶς νὰ ἀποδειχθῆ. Ἐφ' ὅσον αἱ Ἀξίαι—περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἡ Ἠθικὴ—εἶναι «λογικῶς ἀδικαιολογήτοι» (irrational), δὲν δυνάμεθα δηλ. νὰ ἀποδείξωμεν νεντικῶς, καὶ δὲν κατέστη δυνατὴ μέχρι σήμερον ἡ δι' ἀντικειμενικοῦ μέτρου μέτρησις τῶν Ἀξιῶν, διότι οὐδέποτε σιτηρῆσαν οἱ ἠθικολόγοι περὶ τῆς ἀνωτάτης Ἀξίας καὶ τοῦ ὑπεριούτου ἀγαθοῦ, ἀβίσταται φαινερῶς, ὅτι ἡ προκειμένη μελέτη τοῦ R. ἐμφανισομένη μετὰ τὸν τίτλον «ὡς ἐπιστήμη» ἀξιοῖ δι' ὑπερεπίκτησιν τὴν ἀδυναμίαν τοῦ λογικῶς ἀδικαιολογήτου καὶ παρέστη ἐπιστημονικὸν ἔκτισμα εἰς τὴν Ἠθικὴν. Ἐν τῷ κειμένῳ θέλομεν ἰδεῖν ἐάν καὶ κατὰ πόσον ἐπέτυχε τοῦτο.

1) Περὶ ἠθικῆς ἔργον τοῦ Rehmke εἶναι ἡ Grundlegung der Ethik als Wissenschaft 1925. Πλὴν τούτου τοῦ αὐτοῦ: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie καὶ Logik als Wissenschaft. Ἐκτὸς τούτων ἡ ὅλη τοῦ Rehmke Καλλιτεχνικὴ «Ἀρχεῖον» τόμ. 6 (1926) Γ'.

λόγω της εξεχούσης προσωπικότητας του συγγραφέως τούτου, αλλά και λόγω αούτης ταύτης της ήθικης τούτου διδασκαλίας εζήκει όπως επιχειρήσω ενταυθα δι' άλλων εκθεσιν και ανάπτυξιν, τολμών άμα να εκφέρω και σχετικώς επί ταύτης κρίσεις και παρατηρήσεις.

Ὡς άρχικόν πρόβλημα θέτει ο Rehmke «τι είναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς» και πρὸ πάντων τι σημαίνει ἡ λέξις «ἠθική».

Μετὰ σύντομον διαστολήν τῆς «ἠθικῆς ὡς ἐπιστήμης» ἀπὸ τοῦ ἔρου «ἠθική ἐπιστήμη» εισέρχεται εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης «ἠθικῆς» δηλ. τῆς «ἐπιστήμης τοῦ ἠθικοῦ», τὸ ὁποῖον παρουσιάζει δι' αὐτὴν σκόπελον, ἕμοιος τοῦ ἐπείου δὲν παρουσιάζεται εἰς άλλας ἐπιστήμας, Μαθηματικά, Γλωσσολογίαν, Βοτανικὴν, καθόσον τὸ ἀντικείμενον ταύτων εἶναι γνωστὸν και βεβιωμένον. Οὕτε γλωσσικῶς δυνάμεθα νὰ βοηθηθῶμεν εἰς τὴν ἐξακριβωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιαις «ἠθικόν», οὔτε ἱστορικῶς, διότι τότε προϋποτίθεται γνωστὴ ἡ ἔννοια τοῦ «ἠθικοῦ». Ἡ ἱστορία μᾶς πληροφορεῖ δι' οὐδέποτε ἐδόθη εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἠθικοῦ» περιεχόμενον ἀναγνωριζόμενον παρὰ πάντων. Ἐν ταύτοις ἕμωις ἔν σημειον, εἰς τὸ ὅποιον πάντες συνεφώνησαν και συμφωνοῦν εἶναι τὸ δι' ἡ λέξις «ἠθικόν» ἀναφέρεται πάντοτε εἰς τὸ ἀνθρώπινον «πράττειν» και μάλιστα ὄχι ἰπολύτως εἰς τοῦτο, ἀλλ' εἰς ἐκεῖνο μόνον τὸ πράττειν, τὸ ὁποῖον ἀπορρέει ἐκ τῆς θελήσεως, — ἄς τὸ ὀνομάσωμεν «βουλευτικὸν πράττειν» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ «ἐνστικτώδες πράττειν». Ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὁνάκις γίνεται λόγος περὶ ἠθικοῦ πράττειν νοεῖται τὸ ἐκ βουλήσεως πράττειν. Ἀλλὰ οὐχὶ και πᾶν ἐκ βουλήσεως πράττειν και πᾶσα θέλευσις συνεῖδησις εἶναι ἠθική. Ἐντεῦθεν χωρρίζονται εἰ ἠθικολόγοι, διότι ἄλλοι μὲν ἐκ τοῦ βουλευτικοῦ πράττειν τονίζουν περισσότερον τὸ πράττειν και ἄλλοι περισσότερον τὸ βούλεσθαι.

Οὕτως ἡ ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία ἀπέβιδε τὸ «ἠθικόν» εἰς τὴν πράξιν ἡ ὁποία και μόνη δύναται νὰ θεωρηθῇ ἠθική, καινομένη πάντοτε σχετικῶς πρὸς τι ἄλλο, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται «ἠθικόν». Τοῦτο τὸ ἄλλο εἶναι ἡ εἶσα εὐδαιμονία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν πάσης βουλευτικῆς ἐνεργείας και πάσης ἠθετημένης πράξεως, ἡ ὁποία τότε μόνον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἠθική, εἴταν εἶναι «μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν ταύτων». Συνεπῶς τὸ ἐπίθετον ἠθικός δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὴν βούλησιν παρὰ μόνον εἰς τὴν πράξιν, διότι βούλησις ἀνευ ἐπακολουθεύσης πράξεως δὲν ἔχει σημασίαν τινὰ διὰ τὴν εἶδαν εὐδαιμονίαν. Ἐπομένως κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην, τὴν ὁποίαν και πολλοὶ τῶν

φιλοσοφικὴ διδασκαλία μελετᾶται ὑπὸ εἰδικῆς ἐπι τούτω εταιρείας (Johannes—Rehmke—Gesellschaft), τῆς ὁποίας ὄργανον εἶναι τὸ ἀπὸ πενταετίας ἐκιδόμενον φιλοσοφικὸν περιοδικὸν «Grundwissenschaft».

ἠθικολόγων τῶν νεωτέρων χρόνων παρεδέχθησαν, ἠθικὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ πράττειν, τὸ ὁποῖον ἄγει εἰς τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν, ἢ ὅποιά ἀποτελεῖ τὸ τελικὸν σκοπὸν πάσης ἀνθρωπίνης πράξεως. Πᾶσα ἀνθρωπίνη πράξις οὐδέποτε εἶναι «αὐτοσκοπός», ἀλλὰ πάντοτε «μέσον πρὸς σκοπὸν», ὁπότε, ἐπάγεται ὁ R. τὸ ἠθικὸν δεῖται νὰ στηρίζεται εἰς τὴν «σωφροσύνην» τ. ἔ. εἰς τὴν σαφῆ ἀντίληψιν τῆς ἐξυηρητήσεως τοῦ σκοποῦ διὰ τῆς ἠθελμημένης πράξεως, ἢ, ὡς οἱ Ἕλληνες λέγουσιν, εἰς τὸν «λόγον». Κατὰ τὴν ἠθικὴν ἄρα ταύτην, τὴν διδοχθεῖσαν κυρίως ἐπὶ τοῦ Σωκράτους, ἐφ' ὅσον ἠθικῶς πράττει ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἀνευρίσκει τὰ μέσα τῆς εὐδαιμονίας, ὁ σφῆς εἶναι ἀγαθός, τὸ ἀγαθὸν δὲ ἠθικόν. (1) «ἠθικῶς ἀγαθόν, (sittlichgut) εἶναι πλεονασμός. διότι ἀγαθὸν σημαίνει μέσον πρὸς σκοπὸν, τοῦθ' ἔπερ ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ.

Ἐσχάτως ὁμοῦ ἀντὶ τοῦ «ἀγαθόν» γίνεται χρῆσις τοῦ «Ἄξια». Ἄλλὰ ἡ ἐκλογή αὕτη, δὲν εἶναι κατὰ τὸν Rehmke ἐπιτυχής, διότι τὸ ἀγαθὸν εἶναι πάντοτε ἐπίθετον καὶ ὄχι οὐσιαστικόν, ἐνῶ τὸ «ἄξια» εἶναι οὐσιαστικόν. Πλὴν ὁμοῦ καθὼς εἰς τὸν Πλάτωνα τὸ ἠθικὸν ἢ μᾶλλον τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐπίθετον ἀλλὰ συγχρόνως καὶ οὐσιαστικόν —κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἀνωτάτη ἰδέα εἶναι τὸ ἀγαθόν (2)— τοῦ ὁποῖου τὴν ἔννοιαν θὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὴν «ἠθικὴν τῆς φρονήσεως» (Klugheitsethik) τ. ἔ. ὡς μέσου πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, εἴτω καὶ σήμερον γίνεται λόγος περὶ Ἄξιων καὶ μάλιστα κράτους ἄξιων, αἱ ὅποια ὑπάρχουν αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀνεξαρτήτως ἐκείνων, οἱ ὅποιοι τὰς ἀναγνωρίζουν καὶ τὰς ἀποδέχονται. Ἄλλ' οὐχὶ ὡς οὐσιαστικόν ἀλλ' ὡς ἐπίθετον τὸ ἀγαθὸν δύναται ἐν τῇ ἠθικῇ τῆς φρονήσεως ν' ἀποτελέσῃ βάσιν ἐπιστημονικὴν; Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ζήτημα ἐρευνᾷ ἀκλεούτως ὁ Rehmke. Φρονεῖ δὲ ἡ βᾶσις τῆς εὐδαιμονιστικῆς ἠθικῆς, ὅτι εἰς πᾶσαν πράξιν θελήσεως ἢ ὀρθῶσα συνειδητικὴ δὲν ἔχει ἄλλον τινὰ σκοπὸν παρὰ μόνον τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν πίπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἀνθρωπίνην συνειδητικὴν εἶναι ἄγνωστοι αἱ καλούμεναι «ἀνιδιοτελεῖς πράξεις» (selbstlose Handlungen), αἱ ὅποια δὲν ἀπορρέουν ἀπὸ συνειδητικῶν θελήσασαν ταύτας ὡς μέσα πρὸς ἰδίαν εὐδαιμονίαν, διότι αὕτη εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν εἶναι κἄν σκοπός. Ὡς παράδειγμα δὲ φέρει τοὺς γονεῖς, συζύγους, τέκνα, συγγενεῖς, φίλους, οἱ ὅποιοι εἰς πλείστας περιπτώσεις δὲν

1) Ἡ περὶ διδακτικότητος τῆς ἠθικῆς ἀντίληψις τοῦ Σωκράτους συγγραφοῦται εἰς τὴν περιφημὴν φράσιν «οὐδὲν ἐκὼν κακός».

2) «Ἐν τῇ γνησίᾳ τελειότητι ἢ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα καὶ μόγις ὁραῖσθαι, ὀφθαλμοὶ δὲ σπλ' ὀμοίωσται εἶναι ὡς; ἄρα πᾶσα πάντων αὕτη ὀρθὸν τε καὶ καλὸν αἰτία». Πολιτ. ζ. 517β.

ένεργου ένδοιαλως. Τόν Ισχυρισμόν τών εϋδαιμονιστών, ότι και εις αϋτάς τας περιπτώσεις ο άνθρωπος και πάλιν εϋδαιμονιστικώς ένεργει και μάλιστα πλειστάκις ασυνειδήτως πράττει, θεωρεί ως «άσυλον άνωλας». 'Ανεξαρτήτως όμως της «άσυνειδήτου θελήσεως» και τοϋ «άσυνειδήτου σκοποϋ» θέτει ο R. τó ζήτημα ως εξής: άν μία άνθρωπίνη συνείδησις ήθέλησε μίαν πράξιν είτε ως αυτοσκοπόν, είτε ως μέσον πρὸς σκοπόν, είτε ειδικώτερον έπι σκοπῷ της ίδιας εϋδαιμονίας. «Οϋδέμια δύναται νά υπάρξει άμφιβολία, λέγει ο Rehmke, ότι αποκλειστικώς και μόνον ή θεληματικώς ένεργουσα συνείδησις δύναται μετά βεβαιότητος νά γνωρίζη τι ή ίδια ήθέλησεν, δηλαδή ότι εις αϋτήν ταύτην τήν συνείδησιν άνήκει ή κρίσις α, (ειδοιαλώς ή άνιδιοιαλώς έπραξεν και ότι επομένως μόνον αϋτη είναι ίκανή νά άνεύρη τυχόν πλάνας». 'Από της σκέψεως όμως ταύτης ο R. μεταπίπτει άμέσως εις τήν κρίσιν, ότι μεταξύ τών τριών δυνατοτήτων, τας όποιαις διετύπωνεν άνωτέρω όφείλομεν νά άσπασθώμεν εκείνην, ή όποια έχεται και άναγνωρίζει τας «άνιδιοιαλεις πράξεις» δηλ. εκείνας, τας όποιαις πράττομεν μη σκεπτόμενοι καθόλου τόν έαυτόν μας. Καί επομένως, καταλήγει εις τó συμπέρασμα, ότι άφου υπάρχουν και άνιδιοιαλεις πράξεις πρέπει νά αποκρουσθῆ ή εϋδαιμονιστική ήθικη ως έπιστήμη, διότι αϋτη άναγνωρίζει μόνον ιδιοιαλεις πράξεις. «Διά τήν ήθικήν ως έπιστήμην», λέγει ο Rehmke. «τό γεγονός τοϋ άνιδιοιαλώς πράττειν έχει τήν αϋτήν σημασίαν, ήν έχει διά τήν Λογικήν, ως έπιστήμην τοϋ έπίστασθαι, τό γεγονός της αυτοσυνειδήσεως». Κατ' άναλογίαν συνάγεται, ότι ή έννοια της λέξεως «ήθικόν» τήν έπιστημονικήν αϋτης πλήρωσιν εύρίσκει μόνον εις τó γεγονός τών «άνιδιοιαλών πράξεων».

Πριν ή προδῶμεν εις κριτικήν τών συλλογισμῶν και τών συμπερασμάτων, εις τὰ όποια καταλήγει ο Rehmke, ας ίδομεν ποϋ στρέφεται οϋτος άφου άπορρίπτει τήν εϋδαιμονιστικήν ήθικήν ως ίκανήν νά παράσχη έπιστημονικόν έρεισμα εις τήν έννοιαν τοϋ «ήθικοϋ».

'Εν τῇ ιστορίᾳ της 'Ηθικής παρά τήν εϋδαιμονιστικήν 'Ηθικήν Ισταται ή «'Ηθική του καθήκοντος» (Pflichtethik). 'Η 'Ηθική αϋτη άντιτίθεται πρὸς τήν εϋδαιμονιστικήν, διότι ένῶ αϋτη τονίζει τό πράττειν έκαινη εξαίρει τό δούλεσθαι. Κατά τήν ήθικήν ταύτην έκαινη ή πράξις είναι ήθικη, ή όποια προέρχεται «έκ καθήκοντος». 'Αλλά ή έννοια τοϋ καθήκοντος προϋποθέτει ύπάρχουσιν έ-ότιτα βουλεμέναιν ό-των ή «βιωτικήν ένότητα» (Lebensseinheit). Τήν έξομειν νά έ-ός ένσυνηλείτου όντος εύρισκομένου εις μίαν βιωτικήν ένότητα πρὸς ώς-τιμιναις πράξεις θελήσεως λέγομεν ύποχρέωσιν ή καθήκον. Πάσα ταιαύτη, βιωτική ένότης έξωτερικεύεται είτε εις σχέσιν κυρίου και δούλου είτε εις κοινήν θέλη-

σιν. Ἐκαὶ μὲν ἐπικρατεῖ δέσμευσις πρὸς ἄλλον, τὸν κύριον, καὶ ὑπακτῆ, ἐξῶ συναίσθησις καὶ ὑποταγὴ εἰς τὴν ἰδίαν θέλησιν. Ὑπάρχουσι ὅμως καὶ οἱ θεωρουμένους ἠθικὴν πράξιν μόνον τὴν ἀπορρέουσαν ἐξ ἐλευθέρου καθήκοντος (ἐλευθέρας βουλήσεως) καὶ ὄχι ἐξ ὑποταγῆς, διότι αὕτη δὲν εἶναι πλέον καθήκον, ἀλλ' ἀπλῶς ὑπακοή.

Ἄλλ' ἐνταῦθα διερωτᾶται ὁ Rehmke, ἂν πᾶσα πράξις ἐκ καθήκοντος ἀπορρέουσα εἶναι συγχρόνως καὶ ἠθικὴ ἢ ἂν ὀρισμένοι μόνον πράξεις καθήκοντος δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἠθικαί. Ἄν ὑπῆρχεν μία μόνον ἐνότης βιωτικῆ ἢ ἂν ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἀνεφάρτετο μόνον εἰς μίαν τοιαύτην τότε δὲν θὰ ἐγένετο διάκρισις τοῦ «ἠθικῆς» ἀπὸ τοῦ «κατὰ καθήκον πράττειν», ἀμφοτέρω δὲ θὰ συνέπιπτον. Εἶναι γνωστὸν ὅμως ὅτι δὲν ὑπάρχει μία μόνον βιωτικὴ ἐνότης ἀλλὰ πολλαὶ ὡς λ.χ. Κράτος, Οἰκογένεια, Σωματεῖον, ἐπομένως γεννῶνται καθήκοντα πρὸς τὸ Κράτος, τὴν Οἰκογένειαν κλπ. Ἐπομένως ἐκ πάσης τοιαύτης βιωτικῆς ἐνότητος πηγάζει καθήκον. Οἱ ἠθικολόγοι ὅμως λέγουσι, ὅτι οὐχὶ ἐκ μιᾶς τοιαύτης βιωτικῆς ἐνώσεως (Κράτος, Οἰκογένεια) πηγάζει τὸ καθήκον, ἀλλ' ἐκ τῆς εἰς θεῖον ἐνώσεως ὄλων τῶν ἀνθρώπων ἐηλ. τῆς Ἀνθρωπότητος. Ὑπάρχει ὅμως τοιαύτη βιωτικὴ ἐνότης ;

Πᾶσα τοιαύτη βιωτικὴ ἐνότης ἐμφανίζεται εἴτε εἰς προστάσσουσαν εἴτε εἰς κοινὴν θέλησιν. Ἡ πρώτη περίπτωση εἶναι ἡ τῆς κυριαρχίας (Herrschaft), ἡ δὲ δευτέρα εἶναι τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς Κοινότητος. Ἐνταῦθα ὁ Rehmke ἀκολουθεῖ τὴν γνωστὴν ὑπὸ τοῦ κοινωνιολόγου Ferdinand Tönnies ἐν τῇ κοινωνικῇ φιλοσοφίᾳ εἰσηγμένην διάκρισιν εἰς Κοινωνίαν (Gesellschaft) καὶ Κοινότητα (Gemeinschaft), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη μὲν παριστάνει τὸ «λογικῶς δικαιολογημένον» (rational) ἡ δευτέρα δὲ τὸ «λογικῶς ἀδικαιολόγητον» (irrational). Ἐν μὲν τῇ Κοινωνίᾳ ἕκαστος ἀνθρώπος ἐπιδιώκει τὸν ἴδιον αὐτοῦ σκοπὸν, ἡ δὲ συνένωσις ὄλων τῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχει ἄλλην τινὰ ἀποστολὴν ἢ τὴν ἐπίτευξιν τῶν παρ' ἑκάστου ἀνθρώπου ἐπιδιωκόμενων σκοπῶν καὶ συνεπῶς πᾶσα συνολικὴ θέλησις εἶναι μέσον πρὸς σκοπὸν καὶ οὐχὶ αὐτοσκοπός—τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνει «λογικῶς δικαιολογημένον» διότι ὁ αὐτοσκοπὸς ὡς τελικὸς σκοπὸς καὶ ὡς τελικὴ ἀξία εἶναι πάντοτε «λογικῶς ἀδικαιολόγητος». Ἀντιθέτως ἐν τῇ Κοινότητι τὸ κοινῶς ἠθέλημένον, ἡ Κοινότης θεληθεῖ, δὲν εἶναι πλέον μέσον ἀλλὰ κοινὸς σκοπός, αὐτοσκοπός.

Ἄλλ' ὡς εἰς ὡμεν λέγει ὁ Rehmke ποία εἶναι αὕτη ἢ βιωτικὴ ἐνώσις «ἀνθρωπότης» καὶ εἰς ποίαν ἐκ τῶν τριῶν ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν δύο κατηγοριῶν ὑπάγεται. Εἶναι κυριαρχία ; τότε ποῖος ὁ προστάζων ; Ἐφ'

ὅσον ἡ βιωτικὴ ἀδτι ἐνόητος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα ἐηλαδῆ ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐνσυνειδήτων ὄντων, τότε δὲν ὑπάρχει προφανῶς τις ὁ προστάζων. Δι' ὅσον θεωροῦν ὡς προστάζοντα τὸν Θεὸν διὰ τοῦτους τὴν ἐνοίαν τῆς βιωτικῆς ἐνόητος ἀποτελεῖ καὶ ὁ Θεὸς καὶ ἡ Ἀνθρωπότης.

Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ ζητουμένη βιωτικὴ ἐνόητος δὲν στηρίζεται ἐπὶ κυριαρχίας μήπως στηρίζεται ἐπὶ κοινῆς θελήσεως, μήπως δηλαδὴ εἶναι Κοινωνία ἢ Κοινότης; Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν, ὅποτε ὑφίσταται ἡ Ὑνατότης, καίτοι ἕκαστον ἐνσυνειδήτων ὄν θέλει τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν, ἐν τούτοις ἐν μέσον πρὸς σκοπὸν νὰ τὸ θέλου, κοινῶς πᾶντες (Κοινωνία). Ἄλλ' ἓ μία βιωτικὴ ἐνόητος δὲν αἰκοδομεῖται ἐπὶ τοῦ «δυνατοῦ» ἀλλ' ἐπὶ τοῦ «πραγματικῶ» ἐν τῇ πραγματικότητι δὲ τοῦλάχιστον δὲν εὐρίσκεται κοινῶς παρ' ὄλων τῶν ἀνθρώπων ἠθελημένον μέσον. Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ ζητουμένη βιωτικὴ ἐνόητος δὲν δύναται νὰ ἀποτελῆ εἴτε Κοινωνίαν μήπως εἶναι Κοινότης; Ἄν ἡ «Κοινότης ἐνσυνειδήτων ὄντων» δὲν ἐξηγητᾶτο ἀπὸ τὴν κοινὴν θέλησιν, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλους παράγοντας ὡς λ.χ. τὸ αἰσθάνεσθαι ἢ τὸ φαντάζεσθαι, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, τότε θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ «ἀνθρωπότητος» ὡς βιωτικῆς ἐνόητος καὶ συνεπῶς περὶ «ἀνθρωπίνου καθήκοντος». Ἐφ' ὅσον ὁμοῦ, ἐπάγεται ὁ Rehmke, ὄχι μόνον πᾶσα Κοινότης ἀλλὰ καὶ πᾶσα Κοινωνία στηρίζεται ἐπὶ μιᾶς κοινῆς θελήσεως τότε ἡ ἀνθρωπίνῃ Κοινότης ἔπρεπε νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ γεγονότος. ὅτι ὄλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Θὰ ἦτο ὁμοῦ ματαιοπονία νὰ ἀναζητήσωμεν ἓνα μόνον τοιοῦτον γενικῶς καὶ ἀπολύτως ἐσχύοντα σκοπὸν. Καὶ ναὶ μὲν ἂν ὑπῆρχεν τοιοῦτος ἡ λέξις «ἠθικὸν καθήκον» δὲν θὰ εἶχε καμμίαν θέσιν καὶ ἡ αὐτὴ ἐνοία θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ μονολεκτικῶς «καθήκον», ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ὄρος «ἠθικὸν καθήκον» δοθέντος ὅτι ἡ βιωτικὴ ἐνόητος «Ἀνθρωπότης» ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ὑφίσταται, χάνει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν σημασίαν. Ἐπομένως, λέγει ἐν συμπεράσματι ὁ R., ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ καθήκοντος, ὅφ' εἰανδήποτε τῶν μορφῶν αὐτῆς, «καθήκον» καὶ «ἠθικόν» ταυίζονται, μόνῃ δὲ διαφορὰ αὐτῆς τῆς ἠθικῆς, ἀπὸ τῆς εὐδαιμονιστικῆς εἶναι ὅτι ἐπὶ ταύτης μὲν ἠθικὴ πράξις εἶναι ἐκαίνη, ἢ ὅποια εἶναι μέσον πρὸς σκοπὸν (τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν) ἐνῶ ἐπὶ ἐκαίνης αὐτῆ καθ' αὐτὴν σκοπός.

Ἡ διαφορὰ τῆς εὐδαιμονικῆς ἠθικῆς ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος εἶναι ἐλαχίστη ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τῆς κυριαρχίας (Herrschaftsethik), καθ' ἣν ἡ ἠθικὴ πράξις βασίζεται ἐπὶ τοῦ «ὀφείλει», ἢ δὲ πράξις τοῦ

ὕποχρέου γίνεται πρὸς τὸ συμφέρον του καὶ πρὸς ἕβαν του εὐδαιμονίαν. Καὶ ἐνταῦθα ἐπομένως εἶναι νὰ λεχθῆ διὸ « ἠθικῶς πράττειν » δὲν εἶναι σκοπὸς ἀλλὰ μέσον. Καὶ ἐπὶ τῆς Ἠθικῆς τῆς Κοινωνίας ὑπάρχει ἡ ἐπίδρασις τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς, διότι εἶναι αἱ πράξεις εἶναι μέσα πρὸς σκοπὸν, δι' ἐπιδιώκει ἕκαστον ἄτομον δηλ. τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἠθικὴ τῆς Κοινότητος δὲν εἶναι τελειῶς ἀπηλλαγμένη εὐδαιμονιστικῶν στοιχείων, διότι καίτοι ἐν τῇ Ἠθικῇ ταύτῃ αἱ πράξεις εἶναι σκοπός, καὶ οὐχὶ « μέσον » ἐν τούτοις δὲν κατόρθωσεν ἢ ἀποβίβη τὰς ἰδιοτελεῖς πράξεις τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς. Πάντως ὁμοῦ κατόρθωσεν ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον πράττεται, τὸ ἠθικόν, νὰ γίνεται πρὸς τὸ καλὸν ὅχι τοῦ ἀτόμου ἀλλὰ τῆς Κοινότητος.

Κατὰ ταῦτα αἱ ἀνιδιοτελεῖς πράξεις καὶ περὰ τῇ Ἠθικῇ τοῦ καθήκοντος δὲν ἀναγνωρίζονται πλήρως. Εἶσι αἷτι εἶτε ὡς Ἠθικῇ Κυριαρχίας ἢ Κοινωνίας ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνειδησιν (τὴν ἀτομικὴν) αὐτὴν καθ' αὐτήν, εἶτε ὡς Ἠθικῇ Κοινότητος ἀναφέρεται πάντως καὶ εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην Ἠθικὴν τὸ ἰδιοτελεῖς καλύπτεται ὑπὸ τῆς κοινότητος ἐνῶ ἐπὶ τῆς Ἠθικῆς τῆς κοινωνίας καὶ κυρίως τῆς Ἠθικῆς τῆς κυριαρχίας Herrschaftssethik) ἐμφανίζεται πλήρως, εἰτως ὅστε μάλιστα περὶ τῆς τελευταίας ταύτης νὰ λέγεται, διὸ μὲ τὸν ἕνα πόδα ἵσταται ἐπὶ τῆς Ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος καὶ μὲ τὸν ἕτερον ἐπὶ τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς. Τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὴν Ἠθικὴν τοῦ Kant κατὰ τὸν Rehmke. Οὗτος θεωρεῖ τὴν Ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Kant ἐξηρητημένην πῶς ἐκ τῆς εὐδαιμονιστικῆς ἠθικῆς, διότι τὸν πράττοντα τὸ καθήκον του ὀνομάζει οὗτος ἄξιον εὐδαιμονίας, καθόσον αἰσθάνεται ἑαυτὸν εὐδαίμονα, καίτοι κατὰ τὸν Kant ἡ εὐδαιμονία δὲν τίθεται ὡς σκοπὸς τοῦ « πράττειν τὸ καθήκον ». Τοῦτο ἐξηγεῖ ἐκ τοῦ διὸ ἡ Ἠθικὴ τοῦ Kant στηρίζεται ἐπὶ τῆς προσταγῆς (Imperativ), ἡ ὅποια κατὰ δάσιν ἔχει εὐδαιμονιστικὸν χαρακτήρα. Ἡ κατηγορηματικὴ ἔμως προσταγὴ τοῦ Kant περιέχει μίαν ἀντίφασιν διότι ἐνῶ οὗτος ὡς δάσιν τῆς Ἠθικῆς ἔθεσε τὸ « ὀφείλει » ἐν τούτοις συγχρόνως ἀνεγνώρισεν τὸ « ἠθικῶς δούλεσθαι » ὡς « εἰλευθέρως δούλεσθαι » ὁπότε ὁμοῦ πρέπει ἡ αὐτὴ συνειδησις νὰ εἶναι καὶ ἐπιτάσσει καὶ ἐπιτασσόμενος. Ἐκ τούτου ἀναγκάζεται ὁ Kant νὰ παραδεχθῆ τὴν αὐτονομίαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, δηλαδὴ μίαν « αὐτοθετιομένην ἐπιταγὴν ». Ἀλλὰ δύναται τοῦτο νὰ συμβαίνει; ἡ ἴδια δηλ. συνειδησις νὰ εἶναι προτάσσει καὶ συγχρόνως ὑπακούει; Τοῦτο εἶναι προφανῶς ἀδύνατον. Τὴν ἀδυναμίαν δὲ ταύτην ἀντιλαμβάνομενος ὁ Kant χωρίζει τὴν συνειδησιν εἰς « Λόγον » καὶ « Θυμικόν » (Vernunft, Sinnlichkeit). « Λόγος » εἶναι τὸ ἐπιτάσσει, « Θυμικόν » τὸ ὑπακούει. Ὁ Λόγος οὗτος ἐνυπάρχει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον

είναι τι τὸ ἀποδεχόμενον ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ὀνομασθῆ τοῦτο εἴτε θεὸς εἴτε θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπως θέλει ὁ Kant, εἴτε ὁπωσδήποτε ἄλλως, ἐκ τούτου δὲ ἀπορρέει ἡ κατηγορηματικὴ προσταγή καὶ τὸ αὐτόνομον ὁφείλειν.

Ἄλλ' ὁλόκληρος ἡ Ἠθικὴ τοῦ Kant στηρίζεται ἐπὶ ἀντιφάσεως δηλ. τῆς συνυπάρξεως τοῦ ἐπιτάσσοντος καὶ τοῦ ἐπιτασσόμενου ἐν τῇ αὐτῇ συνειδήσει, καὶ ἐπομένως μόνον ὡς «καίτοις» εὐνάται νὰ χαρακτηρισθῆ κατὰ τὸν Rehmke ἡ ἠθικὴ αὕτη Ἡ συνειδήσις δὲν δύναται νὰ ἀποπειλεῖται ἀπὸ δύο βουλητικὰ ὄντια καὶ ἐντεῦθεν τὸ ναυάγιον τῆς Καντιανῆς ἠθικῆς. Ἐν τούτοις ἕμω; ὁ Kant ἀνεζήτησε τὴν πηγὴν τοῦ Ἠθικοῦ εἰς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν καὶ οὐχὶ ἐξω αὐτῆς.

Ἄλλὰ εὐνάται ἡ Ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος νὰ μᾶς παράσχη ἐπιστημονικὴν βάσιν εἰς τὴν Ἠθικὴν; Ἐλέχθη ἄνωτέρω ὅτι ἡ Ἠθικὴ αὕτη ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτῆς μορφὰς ἵσταται ἐγγύτατα πρὸς τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἠθικὴν καὶ φέρει ἐν ἑαυτῇ καθαρῶς εὐδαιμονιστικὰ στοιχεῖα. Ἐπομένως δεῖ ἐλέχθη περὶ τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς ὡς μὴ δυναμένης νὰ παράσχη ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα εἰς τὴν Ἠθικὴν, καθόσον παραγνωρίζει τὰς ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, τοῦτ' αὐτὸ πρέπει κατὰ τὸν Rehmke νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὴν Ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος.

Ποῖα εἶναι ἕμω; ἡ Ἠθικὴ ἡ ὅποια θὰ δυνηθῆ νὰ στηριχθῆ ἐπιστημονικῶς;

Ἐκτὸς τῶν δύο Ἠθικῶν, εὐδαιμονιστικῆς καὶ καθήκοντος, ὑπάρχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἠθικῆς καὶ τρίτη τοιαύτη. Ἐκείνη, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖ τὸ ἀνιδιοτελεῶς πράττειν. Ἄλλὰ διερωτᾶται ὁ R. εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκτήσωμεν ἐπιστημονικὴν βάσιν τοῦ Ἠθικοῦ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὅποιαν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τρεῖς ἐντελῶς διαφόρους περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις; Τοῦτο δὲν τὸ θεωρεῖ παρ' ὅλα ταῦτα ἀδύνατον ὁ R. καὶ νομίζει ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ κοινὸν σημεῖον συναντήσεως τῶν τριῶν Ἠθικῶν, ἐὰν αἱ δύο πρῶται ἠθικαὶ ἀναγνωρίσουν ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν ὑπαρξίν ἀνιδιοτελῶν πράξεων, αἱ ὅποια ἐξ ἄλλου ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τοῦ Ἠθικοῦ κατὰ τὴν τρίτην Ἠθικὴν. Ἐὰν τοῦτο συντελεσθῆ δηλ. καὶ αἱ τρεῖς Ἠθικαὶ ἀναγνωρίσουν τὰς ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, αἱ μὲν δύο ἀπλῶς τὴν ὑπαρξίν ἡ δὲ τρίτη καὶ ὡς περιεχόμενον τοῦ Ἠθικοῦ, τότε δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν ἀσφαλῶς εἰς ἐμονοσήμαντον ἔννοϊαν τῆς λέξεως Ἠθικόν». Τί θὰ ἡμπεδίζε, λέγει ὁ Rehmke, τὸν εὐδαιμονιστὴν ἢ τὸν ἠθικολόγον τοῦ καθήκοντος νὰ παραιτηθῆ τῆς λέξεως (δηλ. τῆς λεκτικῆς κατασκευῆς) «Ἠθικόν» ἐν τῇ σημασίᾳ «τοῦ σωφρόνης πράττειν» ἢ «ἐκ καθήκοντος πράττειν» καὶ νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ τρίτου ἠθικολόγου καὶ νὰ δεχθῆ γλωσσικῶς τὴν ὀνομασίαν τοῦ Ἠ.

θικῶ « ἀνιδιοτελῶς πράττειν », ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ζήτημα μόνον λέξεως καὶ ὄχι ζήτημα οὐσίας, καθ' ὅσον τὸ ἠθικὸν δὲν προσλαμβάνει οὕτω καμίνον περὶ τῆς ἀξίας κρίσιν (Werturteil), ὥστε νὰ θεωρηθῆ ποιητικῶς ἀνώτερον ἢ κατώτερο τοῦ « σωφρονῶς » ἢ τοῦ « ἐκ καυχήροντος πράττειν »;

Ἄλλα καὶ πάλιν ἂν τοῦτο καταστῆ δυνατόν δὲν δύναται νὰ λέχθῃ ὅτι ἐξυμνήθη ἡ ἐπιστημονικὴ βᾶσις τοῦ ἠθικοῦ, διότι ἀφ' ἑαυτῆς μὲν ὡς ἀλέχθη ἡ παραδοχὴ μιᾶς ἐνείκας λεκτικῆς σημασίας τοῦ ἠθικοῦ ἐξυμνηρεῖται μὲν ἀνάγκη πλὴν ὅμως δὲν ἔχει χαρακτῆρα ἐπιστημονικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἐπιστημονικὸς χαρακτῆρ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μεμελίωσις τοῦ ἠθικοῦ ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ « ἀνιδιοτελῶς πράττειν ». Ἐπομένως ἡ ἠθικὴ ὡς ἐπιστήμη, ὡς τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ R. δηλ. ὡς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἠθικοῦ, ἔχει ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς τὸ ἀνεπιβεβλημένως κατὰ βούλησιν πράττειν ». « Ἀνιδιοτελῶς πράττειν εἶναι ἐκεῖνο τὸ πράττειν, κατὰ τὸ ὅποιον ἡ πράττουσα συνείδησις οὐδὲν ὀφείλει νὰ σκέπτεται ἑαυτήν ». Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνιδιοτελής πρᾶξις οὐδέποτε εἶναι « μέσον πρὸς σκοπὸν » ἀλλ' « αὐτοσκοπός ». Ἄλλὰ « ἀνιδιοτελῶς πράττειν » ἐνέχει κα' τι ἄλλο, ἐφ' ὅσον ἡ πράττουσα συνείδησις δὲν σκέπτεται ἑαυτήν, ἐνέχει μίαν ἄλλην συνείδησιν, χάριν τῆς ὁποίας ἐνεργεῖ ἡ ἀνιδιοτελῶς πράττουσα συνείδησις. Συντέμωσ « ἀνιδιοτελῶς πράττειν κατὰ ταῦτα εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸν πράττειν (stellvertretendes Handeln) ὡς αὐτοσκοπός ». Ἄλλὰ πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ θέλησις; Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου στηρίζεται ὁλόκληρος ἡ διδασκαλία τοῦ Rehmke.

Ἀντιπροσωπευτικὸν πράττειν, ὡς μέσον πρὸς σκοπὸν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν, π.χ. ἐπιχειρήσις μιᾶς πράξεως δι' ἄλλον ἔναντι ἀμειβῆς. Ἐταῦθα ὅμως δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ « ἀντιπροσωπευτικὸν πράττειν » ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν, διότι τοῦτε ἐν εἶναι σκοπός ἀλλὰ μέσον πρὸς σκοπόν. Ἐπὶ τοῦ ἀνιδιοτελῶς πράττειν ἡ « πρὸς ἀντιπροσώπουσιν θέλησις » (stellvertretenwollen) δὲν παύει κανένα ρόλον, ἀλλὰ μόνον ἡ « ἀντιπροσωπεύουσα θέλησις » (das stellvertretende Wollen), τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἐντελῶς τοῦ πρώτου διάφορον. διότι τὸ ἐν σημαίνει « ἀντιπροσώπουσιν εἰς τὸ πράττειν » τὸ ἕτερον « ἀντιπροσώπουσιν βουλήσεως ». Ἄλλὰ πρὸ τοῦ γεγονότος τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δουλήσεως εἴσεται τὸ ἐρώτημα « πῶς εἶναι δυνατὴ μία τοιαύτη θέλησις ». Πῶς δύναται μία συνείδησις ὡς θέλουσα (ὡς θέλησις) νὰ εἶναι αὐτὴ μία ἄλλη συνείδησις; Φαίνεται ἔτι εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τῆς « ἀντιπροσωπευτικῆς θελήσεως » καλεῖται μία προφανῆς ἀντίφασις καὶ ὅμως ἂν συνέβαινε τοῦτο, τότε ὄφειλεν ἐπίσης καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ἀνιδιοτελῶς πράττειν νὰ εἶναι

«και ούτος αντίφασις καθ' ἑαυτό». Ἀπὸ ἑμῶς οὗτος προφυλάσσεται κατὰ τῆς τοιαύτης ποσοτικῆς δια τοῦ γεγονότος τοῦ ἀνιδιοτελῶς πράττειν και ἡ φαινομενικὴ ἀντίφασις, ἡ ἑποικὴ ὑπάρχει εἰς τὸν ἐσχυρισμὸν «ἀντιπροσωπευτικῆς θελήσεως, εὐλόγως δύναται νὰ τρθῆ». Μετεφῆρα μὲν ἀνισῶθα τὸ σχετικὸν τμήμα, ὅπου στηρίζεται ἐλόκληρος ἡ ἀπόπειρα τοῦ Rehmke πρὸς ἐπιστημονικὴ μεμελίωσι τῆς ἠθικῆς, καθόσον τοῦ το θέλει χρησιμεύσει ἐν τῇ κατωτέρω κριτικῇ. Ποσοχωρῶν περαιτέρω ὁ R. προσταθεὶ νὰ ἀνελύθη ψυχολογικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς θελήσεως και ἔγει δειμὶα συνειδήσις αὐτοπαρατηρουμένη και αὐτοεξετάζουμένη κατὰ τὴν ἐπιχειρήσιν ἐκδοτικῶν πράξεων «ἀντιλαμβάνεται ἑαυτὴν μετ' ἑτῆς ἐτέρης συνειδήσεως ὡς ἓν» (sich einsweiss). Τοῦτο τὸ «ἀντιλαμβάνεσθαι ἑαυτὸν μετ' ἄλλης τινος συνειδήσεως ἓν» (sich einwissen) ὑπάρχει, ὡς ὑπάρχουν αἱ ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, ἀποτελεῖ θεδρον διὰ πῶθεν ἐπισημονικῶν και προεπισημονικῶν, οὐδὲ προϋπέθει δει ἀμφοτεροὶ αἱ συνειδήσεις «εἶνα: ἓν» (eins sein), ἀλλ' ὅτι αἱ δύο συνειδήσεις (ἐνσυνειδήτητα δειτα) γνωρίζουν (θεωροῦν) ἑαυτοὺς ὡς ἓν. (Ἰδτω λ.χ. ἡ μήτηρ ὡς πρὸς τὰ νεογνα δὲν ἀποτελεῖ ἓν, ἐν τούτοις ἑμῶς ἀντιλαμβάνεται τὴν ἴδιαν συνειδήσιν τῆς ἓν μετ' ἑαυτὴν

Τοῦ ο ἀκριβῶς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι ἑαυτὸν ἓν μετ' ἄλλης τινος συνειδήσεως καλοῦμεν ἀγάπην.

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὸ ἀνιδιοτελῶς πράττειν ἐξισούτες τοῦτο πρὸς τὸ ἠθικῶς πράττειν μετὸ παρεχόμενον, τὸ ὅποιον ἐδόθη εἰς τοῦτο ἄνωτέρω. Ἀπὸ «ἀνιδιοτελῶς πράττειν», σημαίνει «κατ' ἀντιπροσωπευτικὴν θέλησιν δι' ἄλλην συνειδήσιν πράττειν» ἤτοι: «θέλει ὡς ἄλλη, συνειδήσις κατ' ἀντιπροσωπεύειν» και ἐφ' ἑσὸν τοῦτο συμβαίνει διαν ἡ μία συνειδήσις ἀντιλαμβάνεται ἑαυτὴν ἓν μετ' ἄλλης, διὰ τὴν ὅποιαν και ἐμφανίζεται ὡς θέλουσα, και τὴν ὅποιαν ἐν ἄλλαις λέξεσιν «ἀγάπη», δυνάμεθα δικαιολογημένως νὰ εἴπωμεν «ἀνιδιοτελῶς» ἢ «ἠθικῶς» πράττειν σημαίνει «ἐξ ἀγάπης βουλευτικῶν πράττειν».

Ἄλλὰ ἡ ἀγάπη αὕτη, ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν ἐξελκουσθαι ὁ Rehmke, δὲν ταυτίζεται πρὸς δει γλωσσικῶς συνειθίζωμεν νὰ χαρακτηρίζωμεν «ὡς ἀγάπην» καθόσον συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο νοοῦμεν δει, τι μᾶς παρέχει τέρψιν και εὐχαρίστησιν ἀνεξαρτήτως δὲν τοῦτο εἶναι «ἄλλη συνειδήσις» (ἐνσυνειδήτων δὲν) ἢ ἀντικείμενον ἢ ἄλλο τι. Ἄλλὰ και εἰς τὶς περιπτώσεις ἐκείνας, κατὰ τὰς ὅποιας ἡ ἀγάπη ἀναφέρεται εἰς ἄλλην συνειδήσιν, ἡ ἀγάπη αὕτη δὲν εἶναι ἀνιδιοτελής (selbstlos) ἀλλ' ἀπορρέει ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτὸν ἀγάπην. Πρὸς πρόληψιν δὲ συγχύσεως ὀνομάζει ὁ R. τὴν μὲν μίαν ἀγάπην «ἠθικὴν ἀγάπην» τὴν δὲ ἄλλην «ἐξ εὐχαριστήσεως ἀγάπην».

Οὗτος εἶναι ὁ δρόμος, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ R. διὰ τὴν κατάληξιν εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ Ἠθικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκει ἐν τῇ ἀγάπῃ. Παρὰ τὰς δύο ἠθικὰς διδασκαλίας, τὴν εὐδαιμονιστικὴν καὶ τοῦ καθήκοντος θέτει καὶ τὴν «Ἠθικὴν τῆς ἀγάπης», τὴν ὁποῖαν θεωρεῖ ὡς τὴν μόνην ἀξίαν τοῦ τίτλου τῆς Ἠθικῆς ὡς Ἐπιστήμης.

Περὶ τῶν ἐ Rehmke τὴν μελέτην του ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσῃ καὶ τὴν σχέσιν τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιστημονικῆς Ἠθικῆς τῆς ἀγάπης, πρὸς τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος. Ἡ Ἠθικὴ τῆς ἀγάπης ἔχει τὸ κοινὸν μετὰ τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς, ὅτι ἀμφοτέραι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος δὲν προϋποθέτουν βιωτικὴν ἐνότητα ἐνσυνείδητων ὄντων, μετὰ δὲ τῆς ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος ἔχει τὸ κοινὸν, ὅτι προϋποθέτει καὶ ἑτέραν συνείδησιν ἐκτός τῆς ἐνεργούτης, καίτοι ταύτην δὲν εὐρίσκει εἰς βιωτικὴν ἐνότητα, ὡς αὕτη, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἠθικὴν, ἣ ὅποια μίαν καὶ μόνην προϋποθέτει συνείδησιν, τὴν συνείδησιν τῆς ψυχῆς· τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν. Ἐξ ἄλλου ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἠθικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης ἀναγκαστικῶς τελειῶσι τὸ «καθῆκον». Ἐν ὑπάρχει οὐδὲν καθῆκον πρὸς ἀγάπην, καὶ εἰδικώτερον ἀμφοτέραι αἱ ἠθικαὶ δὲν παρουσιάζουν οὐδὲν «ὀφείλειον», τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ Ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος. Ἄν ὀμιλῇ τις περὶ «καθῆκοντος πρὸς ἀγάπην» τότε μόνον (ἐξ ὀνόματος μιᾶς ἠθικῆς κυριαρχίας δύναται νὰ ὀμιλῇ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαδίζει πρὸς τὴν Ἠθικὴν τῆς ἀγάπης διότι «καθῆκον πρὸς ἀγάπην» ὡς «ἐξ ἀγάπης καθῆκον» εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀντίφασις, διότι οὐδὲν κατὰ καθῆκον πράττειν εἶναι ἀνεπιτευκτέον, δηλαδὴ ἐξ ἀγάπης πράττειν.

Ἐὰν ἐπισημώσωμεν ἐν τέλει, λέγει ὁ Rehmke, καὶ τὰς τρεῖς ἠθικὰς ἀντιλήψεις καὶ τὸ ἐκ φρονήσεως πράττειν καὶ τὸ ἐκ καθήκοντος καὶ τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν· θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις παρουσιάζει καὶ τὰ τρία ταῦτα εἴδη τοῦ βουλευτικῆς πράττειν, ὁλόκληρος δὲ ὁ βίος τῆς θελήσεως τῆς ἀνθρωπίνης συνείδησεως ἐμοιάζει πρὸς ἕνα ποικιλόχρουν τάπητα, ὁ ὁποῖος ἔχει ὄψανθῃ ἀπὸ

Φρόνησιν, Καθῆκον καὶ Ἀγάπην

* *

Αὕτη εἶναι ἐν ὀλίγοις ἡ διδασκαλία τοῦ Rehmke συνοψιζομένη εἰς τὰ ἐξῆς τρία κύρια σημεῖα.

1) Ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἠθικὴ μᾶς διδίδει μίαν μονομερῆ ἐξηγήσιν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, θεωροῦσα πάσας τὰς πράξεις μέσα πρὸς σκοπὸν, τὸν σκοπὸν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας, καὶ οὐδέποτε αὐτοσκοπὸν. Ἐν τούτοις ὁμως εἶναι γεγονός ὅτι ὑπάρχουν ἰνδιδοτελεῖς πράξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι μέσα πρὸς σκοπὸν, ἀλλ' αὐτοσκοπός. τῶν ὁποῖων τὴν ὑπερξίν ἀρ-

νείται εξ ολοκλήρου ή εδδαιμονιστική 'Ηθική. 'Επιμένως άφου ή εδδαιμονιστική 'Ηθική άφίνει έκτός τας άνιδιοτελες πράξεις δέν δύναται νά μάς παράσχη έπιστημονικήν βάσιν της 'Ηθικής.

2) 'Η έτέρα κατεύθυνσις της 'Ηθικής, ή καλουμένη 'Ηθική του καθήκοντος, προϋποθέτει έν «όφείλει» ή κατά τον Kant μίαν «προσταγήν», τοϋθ' έπερ έπίσης προϋποθέτει μίαν βιωτικήν συνένωσιν ανθρώπων, ή όποία δύναται γά στηρίζεται εις δύο ειδών σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων: α) έπί της σχέσεως κυρίου και δούλου, και β) έπί της κοινής θελήσεως όλων των ανθρώπων της βιωτικής συνένωσης, ή όποία πάλιν εκδηλοϋται κατά δύο τρόπους: είτε ως Κοινωνία άποτελοϋσα τό «λογικώς δικαιολογημένον» ως μέσον πρὸς σκοπόν, είτε ως Κοινότης άποτελοϋσα τό «λογικώς άδικαιολόγητον» ως αϋτοσκοπός. 'Εντεϋθεν και αι τρεις έν τη 'Ηθική του καθήκοντος διακρίσεις, ήτοι 'Ηθική της Κυριαρχίας, 'Ηθική της Κοινωνίας, και 'Ηθική της Κοινότητος. 'Αλλά και πάλιν ούδεμία των άποχρώσεων τούτων της 'Ηθικής του καθήκοντος δύναται νά μάς δώση την βάσιν έπιστημονικής έδραιώσεως της 'Ηθικής, διότι άφ' ένος δέν γνωρίζομεν ποία είναι ή βιωτική αϋτη ένότης, έναντι της όποίας όφίσταται τό καθήκον, άφ' έτέρου δέ ή 'Ηθική του καθήκοντος ίσταται τόσον πλησίον πρὸς την εδδαιμονιστικήν 'Ηθικήν, ώστε καθώς αϋτη, οδτω και εκείνη δέν άναγνωρίζει άνιδιοτελες πράξεις και συνεπώς πρέπει νά λεχθῆ δια την 'Ηθικήν του καθήκοντος, ότι και περι της εδδαιμονιστικής 'Ηθικής έλέχθη, ότι δηλαδή δέν δύναται νά παράσχη έπιστημονικήν βάσιν εις την 'Ηθικήν, διότι άφίνει έκτός τας άνιδιοτελες πράξεις.

3) 'Η προσπάθεια πρὸς επέδειξιν της ύπάρξεως άνιδιοτελών πράξεων και ή έπί του γεγονότος τούτου στήριξις της 'Ηθικής της 'Αγάπης άποτελεῖ τό τρίτον και σπουδαιότερον τμήμα της 3ης εργασίας του Rehmke και με την κριτικήν ταύτης κυρίως θέλομεν έν τοις έφεξής άσχοληθαι.

'Εν πρώτοις πόθεν και δια ποίας διακριτικής βάσεως φθάνει εις τριχοτόμησιν της 'Ηθικής, εις εδδαιμονιστικήν ήθικήν, ήθικήν του καθήκοντος και ήθικήν της αγάπης εδδαιμονομ άναφέρει ο Rehmke. 'Υφίσταται λογική αντίθεσις μεταξύ εδδαιμονιστικής 'Ηθικής και 'Ηθικής του καθήκοντος; Προφανώς όχι τοϋτο έλλως τε παραδέχεται και αϋτός ο Rehmke άποκρούων την τελευταίαν ως περιέχουσαν στοιχεία εδδαιμονιστικά. Τό ν' αντίθεση την εδδαιμονιστικήν 'Ηθικήν πρὸς την μη εδδαιμονιστικήν και την τελευταίαν νά όνομάση 'Ηθικήν της 'Αγάπης λογικώς θα ήτο εϋσταθέστατον. 'Αλλά ή άνάμιξις της 'Ηθικής του καθήκοντος και ή τοποθέτησις της έν τῷ μέσῳ λογικώς είναι έσφαλμένη, διότι

μέση κατάστασις μεταξὺ εὐδαιμονιστικῆς καὶ μὴ εὐδαιμονιστικῆς ἠθικῆς ἀποκλείεται. Ἐπομένως καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος ἢ εἶναι εὐδαιμονιστικὴ ἠθικὴ ἢ μὴ εὐδαιμονιστικὴ. Καίτοι ὁ R. διατάζει νὰ τὴν θεωρήσῃ ἐξ ὀλοκλήρου εὐδαιμονιστικὴν καὶ θεωρεῖ ταύτην ὡς ἐν μέρει μόνον εὐδαιμονιστικὴν, ὁ εὐδαιμονιστικὸς τῆς (αἰτιατὴρ κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν διδασκαλίαν τοῦ Rehmke προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος διὰ τὴν μὴ εὐδαιμονιστικὴν ἠθικὴν τὴν θεωρεῖ ἐξεντλουμένην εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς Ἀγάπης. Ἐπομένως ἐφ' ὅσον ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος περιλαμβάνεται εἰς τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἠθικὴν — ὅταν λαμβάνομεν ὡς βάσιν διαιρέσεως τὸ εὐδαιμονιστικὸν καὶ μὴ εὐδαιμονιστικὸν — εὐτεῖς ὑπάρχει λόγος νὰ πραγματευθῇ ἰδιαιτέρως τὴν ἠθικὴν ταύτην. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διατὶ δὲν ἀσχολεῖται καὶ μὲ ἄλλας ἠθικὰς ὡς λ. χ. τὴν ἠθικὴν τῆς Τελειώσεως, ἢ τὴν ἠθικὴν τοῦ Ἔθους ἢ τοῦ Evolutionismus κ.λ.π. ; Εἶναι ἐπομένως φανερόν ὅτι ἡ τυπολογία: εὐδαιμονιστικὴ ἠθικὴ. ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος καὶ ἠθικὴ τῆς Ἀγάπης εἶναι λογικῶς ἀσφαιμένη διότι δὲν ἀντιτίθεται ἐπὶ τῆς ἀπαρτιότητος λογικῆς ἀ-τ θέσεως.

Ἄς προχωρήσωμεν ὁμοίως εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ εὐδαιμονιστικοῦ μέρους.

Ἡ βάση τῆς ὁλης τοῦ Rehmke διδασκαλίας εἶναι ἀφ' ἑνὸς τὸ γεγονός τῆς ὑπάρξεως ἀνιδιοτελῶν πράξεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι μόνον αὗται εἶναι ἠθικαὶ πράξεις.

Ἐν τῇ προσπάθειᾳ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἀνιδιοτελῶν πράξεων παραπέμπει ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν καθημερινὸν βίον, ἐν τῷ ὅποιῳ κλειστά καὶ γνωστὰ εἰς πάντας εἶναι τὰ παραδείγματα, κατὰ τὰ ὅποια πράττει τις ὄχι χάριν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἀλλὰ χάριν ἄλλων. ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπιχειρῶν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν θέλει ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τούτων. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, τ. ἔ. τὴν εἰς τὸν καθημερινὸν βίον παραπομπὴν αὕτη στερεῖται οἰκισθῆποτε σημασίας, διότι εὐτόχως ἀπαντοῦν εἰ εὐδαιμονιστοὶ ὅτι καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις τούτας ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἐγωιστικῶς, διότι ἄλλοθ πλεόν κείται τὸ συμφέρον του. πρὸς τὸ ὅποιον πάντοτε τείνει. Ἄς ἴδωμεν μήπως ἐπιτυχάνει εἰς τὸ δεύτερον. Ἡ ἀγάπη, τὴν ὅποیان θέτει πρὸς τὴν σωφροσύνην καὶ τὸ καθήκον, στηρίζεται ἐπὶ μιᾷ ἀντιπροσωπεύουσας θελήσεως. ἡ ὅποια καὶ αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τοῦ θεωρεῖν ἑαυτὸν ἐν (Sichselnswissen) μετ' ἄλλου προσώπου καὶ τοῦτο εἶ τὸ γεγονός τῆς ὑπάρξεως ἀνιδιοτελῶν πράξεων. Ὁμολογεῖ ὁ R. ὅτι ἀντιπροσωπεύει δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὡς θέλησις ἀντιπροσωπεύσεως δι' ἐπιχειρήσιν ὀρισμένης πράξεως ὄχι ὁμοίως καὶ ἀντιπροσωπεύει θελήσεως ἄλλης συνειδήσεως ξέντης πρὸς τὴν ἑαυτὸν συνειδήσιν. Αὕτη ἡ ἀντιπροσωπεύει προϋποθέτει δύο συνειδήσεις, ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίῃ τοῦτο εἰς μίαν μόνον συνειδήσιν; Ὅχι ἔπρεπε νὰ ἀπαντηθῇ τ.ε., λέγει ὁ Rehm.

ke, αν δεν ιδεομαύετο από το γεγονός της ύπαρξεως ανιδιοτελών πράξεων. Ἐφ' ὅσον θά δεχθῆ τις τὴν ὑπαρξιν τοιοῦτων πράξεων, τοῦθ' ὀ-
 παρ κατ' αὐτὴν εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητον, ὀφείλει νὰ δεχθῆ καὶ τὴν
 ἀντιπροσωπεῖαν τῆς δευτέρας.

Ἄλλὰ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ψυχολογικὴ αἰτη ἀνάλυσις δὲν ἀποτελεῖ
 οὐδὲ πόρρωθεν ἐπιστημονικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπαρξεως ἀνιδιοτελών πρά-
 ξεων. Ἄλλ' ὄχι μόνον δὲν ἀποδεικνύει τὴν δάσιν τοῦ ὀ Rehmke, ἀλλὰ καὶ
 ἡ συλλογιστικὴ, μετὰ τὴν ὁποῖαν οὗτος προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν
 ἀνιδιοτελών πράξεων διὰ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τούτων
 εἶναι θεμελιωδῶς ἐσφαλμένῃ, διότι στηρίζεται ἐπὶ βασικοῦ λογικοῦ
 σφάλματος. Ἐπιτρέψτε μοι νὰ εἰπῶ. Πῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ συμβαίη;
 εἶναι δυνατόν, διότι ὑπάρχουν πολλὰ περιπτώσεις, καθ' ἃς ὀ πράττων
 ἀντιλαμβάνεται ἑαυτὸν μετ' ἄλλου προσώπου ἐν, ἐπότε οὗτος παρίσταται
 ὡς ἀντιπροσωπεύουσα θέλησις μιᾶς ἄλλης συνειδήσεως δηλ. τοῦ ὑπὲρ ὀ
 πράττει. Ἄλλὰ εἶναι δυνατόν μία συνείδησις ἔχουσα τὴν ἰδίαν τῆς αὐτο-
 παρξίαν νὰ εἶναι συγχρόνως ἀντιπρόσωπος τῆς θελήσεως ἄλλης συνειδή-
 σεως; Τοῦτο τὸ ἐρώτημα φέρει εἰς προφανῆ δυσχέρειαν καὶ ἀμηχανίαν
 τὸν Rehmke, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον προηγουμένως ἐξήγη τὴν ἰδιό-
 τητα τῆς συνειδήσεως ὡς ἐκείνης καὶ ἐπὶ τῆς ἐνότητος ταύτης τῆς συνει-
 δήσεως ἐστήριξε τὴν κατὰ τοῦ Kant πολεμικὴν του (ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶνα-
 ται ἡ συνείδησις νὰ εἶναι ἐπιτάσσειν καὶ ἐπιτασσόμενος) ἀντὶ δὲ ἄλλης ἐ-
 πιστημονικῆς ἀπαντήσεως λέγει ὅτι θά ἦτο πράγματι ἀκατανόητος μία
 τοιαύτη ἀντιπροσωπεῖα θελήσεως, ἐάν δὲν ἔχομεν γνωστὸν τὸ γεγονός
 τῶν ἀνιδιοτελών πράξεων.

Εἶναι ἄφ' ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι ἡ συλλογιστικὴ αἰτη χωλαίνει λογι-
 κῶς, ἀποτελοῦσα φαῦλον κύκλον. Διότι ἡ ἀπάντησις «πρέπει νὰ δε-
 χθῶμεν ἀντιπροσωπεῖαν θελήσεως, διότι ἐάν δὲν παραδεχθῶμεν τοιαύ-
 τὴν τότε μένουσιν ἀνεξήγηται αἱ ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, τῶν ὁποίων ἡ
 ὑπαρξίς εἶναι γεγονός» ἀποτελεῖ petitio principii. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι
 τὸ ζυτούμενον ἐν δηλαδὴ ὑπάρχουν ἐν γένει ἀνιδιοτελεῖς πράξεις. Ἐνφ
 δὲ ἐπιχειρῶν τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ὀ Rehmke ἀναλύει ψυχολογικῶς
 τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνιδιοτελείας, λαμβάνει τὴν ἀπόδεικτέαν πρότασιν ὡς
 ἀποδεδειγμένην καὶ προσπαθεῖ ἐπὶ ταύτης νὰ στηρίξῃ τὴν ἀπόδειξιν.
 Ὁ κύκλος, εἰς τὸν ὁποῖον περιπίπτει, εἶναι φανερός, εἰ δὲ φανερωτέ-
 ρα καθίσταται ἡ ἀδυναμία τῆς ἀποδείξεως τῆς ὑπαρξεως ἐν γένει ἀνι-
 διοτελών πράξεων. Ἐάν ὀ R. ἐλάμβανεν ὡς βεβαιωμένην ἀλήθειαν a
 priori τὴν ὑπαρξιν ἀνιδιοτελών πράξεων τότε πῶς ὀ λόγος νὰ ἐπιχει-

ρήσιν ἀποδείξιν; Βεβαίως οὐδαίς λόγος ὑπῆρχε πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ τότε ἔμως δὲν θὰ τοῦ ἐπιτρέπτο νὰ κάμνῃ λόγον περὶ ἐπιστημονικότητας (ἢ ἠθικὴ ὡς ἐπιστήμη) διότι ἡ a priori ἀποδογὴ τῆς ἀληθείας τῆς ὑπάρξεως ἀνιδιοτελῶν πράξεων ἀποτελεῖ ὄχι ἀλήθειαν ἐπιστημονικὴν, ἀποδοδεγμένην ἢ ἀποδείξιμον τοῦλάχιστον, ἀλλὰ καθαράν Μαιαφυσικὴν.

Ἐπομένως δοῦν θάττερον. Ἡ ὁ Rehmke θεωρεῖ τὰς ἀνιδιοτελεῖς πράξεις a priori ὡς ἀληθεῖς, ὅποτε τοῦτο ὡς μεταφυσικὴ πρότασις ἐν χρήσει ἀποδείξεως τινος καὶ συνεπῶς ἐν ἔξει ἐπιστημονικὴν βάσιν. Ἡ δὲ τὰς θεωρεῖ a priori ἀληθεῖς ἀλλὰ ἀποδεικτὰς διὰ τῆς Λογικῆς καὶ συνεπῶς ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Μέση κατάστασις ἀποκλείεται. Τὸ πρῶτον ἀσφαλῶς ἐν ἀποτελεῖ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Rehmke, διότι πᾶν ἄλλο ἢ Μεταφυσικὴν θεωρεῖ οὗτος τὴν διδασκαλίαν του, τὴν ὅποιαν ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη ὑπαίθετο ὅτι ὁ Rehmke λαμβάνει a priori τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀνιδιοτελῶν πράξεων, ἢ δὲ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις ἐν εἶναι ἀποδείξις, ἀλλ' ἀπλῶς εἶας τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον φαντάζεται εὐτοῦς. ὅτι εἶ-αι δυνατόν ἢ ὑπαρξίς ἀνιδιοτελῶν πράξεων καὶ πάλιν—ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι περὶ ἐπιστημονικότητας οὐδαίς θὰ ἐπιτρέπτο νὰ γίνῃ λόγος— τοῦτο δὲν νὰ εἶχεν ἀξίαν, διότι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου θὰ μᾶς ἐδείκνυεν εὐτοῦς τὸ πῶς κατ' αὐτὸν εἶναι «λογικῶς δυνατόν» — δηλαδὴ, εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἰδεώδους— αἱ ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, καὶ οὐχὶ τὸ ἂν εἰς τὴν πραγματικότητα— δηλαδὴ εἰς τὸ πεδίον τοῦ Πραγματικοῦ— ὑπάρχουν τισαῖται πράξεις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἂν λογικῶς εἶναι δυνατόν ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, ἀλλ' ἂν πραγματικῶς ὄφιστανται. Λογικῶς βέβαια ὀφειλομένον νὰ δεχθῶμεν τὴν δυνατότητα ἀνιδιοτελῶν πράξεων, διότι ἐφ' ἕσπον ἐν ἀποδεικνύεται λογικῶς τὸ ὅτι εἶναι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις εἶναι ἰδιοτελεῖς, ἀλλὰ λαμβάνεται τοῦτο a priori, δυνατόν ἐξ ἕσου a priori νὰ ληφθῇ καὶ τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχουν ἀνιδιοτελεῖς πράξεις. Ἀλλ' ἐφ' ἕσπον θὰ ληφθῇ ἢ ὑπαρξίς ἀνιδιοτελῶν πράξεων a priori οὔτε ἢ παραδοχὴ τοῦτου θὰ ἔχῃ ἐπιστημονικὴν τι-α σημασίαν, οὔτε καὶ ἢ ἀπλὴ ὑπόδειξις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν λογικῶς θὰ ἦσαν δυνατόν αἱ πράξεις αὗται, θὰ ἔχῃ ἀξίαν τινα, ἐφ' ἕσπον δὲν ἀποδεικνύεται ἢ ἐν τῇ πραγματικότητι ὑπαρξίς τούτων. Ἀλλ' ἔτι περαιτέρω. Καὶ ἂν ἀπλῶς ὁ Rehmke διὰ τῆς συλλογιστικῆς του ἠθέλησε νὰ δείξῃ τὴν δυνατότητα τῶν ἀνιδιοτελῶν πράξεων, πάλιν δὲν τὸ ἐπέτυχε, διότι ἢ συλλογιστικὴ του εἶναι ἐσφαλμένη, ἐπομένως κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ὄχι καθ' ὃν τρόπον λέγει ὁ Rehmke εἶναι λογικῶς δυνατόν ἢ ὑπαρξίς ἀνιδιοτελῶν πράξεων. Ἀλλ' εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι ὁ Rehmke οὔτε a priori λαμβάνει

τὴν υπαρξὴ ἀνιδιοτελεῶν πράξεων οὐτε ἀπλῶς τὸ λογικῶς δυνατὸν τούτων θέλει νὰ δείξῃ διότι θὰ ἤρκαίτε τότε εἰς μόνον τὸ γεγονός, ὅτι ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἀρχὴ δὲν ἀπεδείχθη λογικῶς καί, ἐφ' ὅσον λογικῶς δὲν ἀληθεύει δὲν ἀποκλείει τὴν ἀλήθειαν τοῦ λογικῶς ἀντιθέτου δηλ. τῆς μὴ εὐδαιμονιστικῆς ἀρχῆς. Ὁ Rehmke θέλει νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πλέον, ὡς ἀποδείξῃ ὅτι καὶ εἰς τὴν πραγματικότητά ὑπάρχουν ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, πλὴν ὅμως δὲν κωπορῶναι τοῦτο, διότι ἡ περ' αὐτοῦ ἐπιχειρουμένη ἀπόδειξις προσκρούει εἰς θεμελιώδεις λογικοὺς νόμους καὶ συνεισὼς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ὅπως ἔμω: κλονίζεται ἡ βία τῆς Ἠθικῆς ὡς Ἐπιστήμης, ὡς τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Rehmke καὶ πίπτει ἀλόκληρον τοῦτο τὸ εἰκοζήμεμα ὑπὸ τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀποδείξεως τῆς βίαιώς του.

Ἡ ἀδυναμία ὅμως αὕτη τῆς ἀποδείξεως ἀνιδιοτελεῶν πράξεων ὄχι μόνον πείπει τὸ εἰκοζήμεμα τοῦ Rehmke τῆς ἐπιστημονικῆς βίαιως, ἀλλὰ συγχρόνως ἐκτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν πᾶσα ἀνθρωπίνη πράξις ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως ἐκλήφθῃ εἴτε ὡς μέσον πρὸς σκοπὸν τινα (τελικὴν τινα πράξιν) εἴτε αὐτοσκοπὸς (τελικὴ πράξις) πάντοτε πράγματι καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι μέσον πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν. Καὶ αὗται ἀκόμη αἱ πράξεις, τὰς ὁποίας ὁ Rehmke ἀποκαλεῖ ἀνιδιοτελεῖς, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀντιεὐδαιμονικαί. Ἡ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος οὐδέποτε ἐνεργεῖ παρὰ καὶ ἐναντίον τοῦ συμφέροντός του. Ὁ τελεολογισμὸς, ὁ διέπων τὰς πράξεις τῶν ἐνσυνείδητων ὄντων, μᾶλλον καθιστᾷ φανερὸν ὅτι οἱ ἀνθρώπινοι σκοποί, αἱ Ἀξίαι, ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνον ὅτι ἠελιθήσαν καὶ κατὰ βούλησιν ἐπράχθησαν ἄγουν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Kant ἐκκηθεῖσα ἐξείτα πολεμικὴ κατὰ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ οὐδαμῶς ἐκλόνησε τοῦτον καὶ ὅτι ἡ καντιανὴ Ἠθικὴ ἀξιοῦσα τὸ παρὰ τὸ συμφέρον πράττειν πίπτει ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς.

Δὲν πρέπει νὰ παρασυρῆται κανεὶς ἐκ τῆς λαϊκῆς ἀντιλήψεως, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ὡς ἐθελοθυσίαν καὶ αὐταπάρνησιν τὴν πράξιν τοῦ διακινδυνεύοντος τὴν ἰδίαν ζωὴν διὰ τὴν σώσιν τοῦ συγγενοῦς ἢ φίλου του. Τὸ γεγονός, ὅτι ἐσκέφθη καὶ ἐπεχείρησε, ἦτοι ἠθέλησε νὰ ἐκτεθῆ εἰς τὸν κίνδυνον τοῦτον (ἐνεχρηστέως ἐννοεῖται τῶν ἐλατηρίων, ἀγάπη, φιλοδοξία, ἔρως κ.λ.π.) φανερῶναι ὅτι ἡ πράξις αὕτη ἦτο μέσον πρὸς εὐδαιμονίαν. Ἐκ τοῦ ὅτι ἡμεῖς λ.χ. ἐν παρομοίᾳ περιπτώσει δὲν θὰ διακινδυνεύαμεν δὲν σημαίνει ὅτι καὶ ὁ ἄλλος διακινδυνεύει παρὰ τὸ συμφέρον του καὶ παρὰ τὴν περὶ εὐδαιμονίας ἀντίληψίν του. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἄλλως ἀντιλαμβάνομεθα ἡμεῖς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὸ συμφέρον καὶ ἄλλως ἐκείνος. Ἡμεῖς προτιμῶμεν τὴν ἰδίαν μας ἡσυχίαν τῆς ζωῆς τοῦ

φλου, ἐκεῖνος τὸ ἀντίθετον. Καὶ ἡμεῖς ἀδρανεσθentes καὶ ἐκεῖνος διακινδυνεύων πράττεμεν ἀμφοτέρωτερος πρὸς τὸ συμφέρον μας καὶ διὰ τὴν ἰδίαν μας εὐδαιμονίαν. Τίς θὰ ἀμφισβητήσῃ, ὅτι εἶναι εὐδαιμονία τῆς μητρὸς ὁ κίνδυνος καὶ ἡ θυσία ἀκόμη τῆς ζωῆς τῆς χάριν τῶν ἰδίων τέκνων; Τὸ ὅτι αἰσθάνεται ἐκυτὴν μετὰ τῶν τέκνων τῆς ἑν, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Rehmke, δὲν σημαίνει τίποτ' ἄλλο εἰ μὴ ὅτι δὲν χωρίζει τὴν προσωπικότητά τῆς ἀπὸ τῶν τέκνων τῆς καὶ ὅτι τὸ συμφέρον τῶν τέκνων τῆς θεωρεῖ ἴδιον συμφέρον καὶ οὐχ' ἑξέον. Ἐφ' ὅσον τὸ συμφέρον τῶν τέκνων τῆς θεωρεῖ ὡς ἴδιον πρὸς κείνη; ἢ ἀνιδιοτέλεια; Ἀναμφισβητήτως καὶ ἡ πράξις τῆς μητρὸς θυσιαζομένης χάριν τῶν τέκνων τῆς εἶναι κατ' ἐξοχήν ἰδιοτελεῖς πράξις, γενομένη χάριν τοῦ ἰδίου συμφέροντος καὶ χάριν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας, τῆς ὁποῖαν διαδέχεται ἀκριβῶς ἐν τῇ χάριν τῶν τέκνων θυσία τῆς.

Ἐπίστανται ὅτι ἡ βία τῆς διδασκαλίας τοῦ R. εἶναι διπλῆ: ἀφ' ἑνὸς ὅτι ὑπάρχουν ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, ἀφ' ἑτέρου ὅτι μόναι αὗται εἶναι ἠθικαί. Τὸ πρῶτον ἐν κατώρθωσιν ἢ ἀποδείξει παρ' ἑλθὸς τῆς προσκαθείας του. Ἐφ' ὅσον ἄρα ἐν ἀπέδειξε τὴν ὑπαρξίν ἀνιδιοτελεῶν πράξεων δὲν ἀπέδειξε καὶ τὴν ἀγάπην ὡς ἀνιδιοτελεῖς πράξιν. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἀκόμη ὑποτιθῆ ὅτι ὁ R. κατώρθωνε καὶ ἀπεδείκνυε τὴν ὑπαρξίν ἀνιδιοτελεῶν πράξεων καὶ πάλιν ἡ ὑπαρξις μὲν τοιοῦτων πράξεων θὰ εἶχεν ἐπιστημονικὴν σημασίαν, ἡ ἀγάπη ὁμοίως ὡς περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ δηλ. τοῦ δέοντος γενέσθαι δὲν θὰ εἶχεν ἕξιν ἐπιστημονικὴν μεγαλύτεραν ἐκείνης, τῆς ὁποῖαν ἔχει καὶ τώρα ἄνευ τῆς ἀποδείξεως τῶν ἀνιδιοτελεῶν πράξεων. Διότι τότε θὰ εἶχμεν δύο κατηγορίας πράξεων: τὰς ἰδιοτελεῖς καὶ τὰς ἀνιδιοτελεῖς. Τοῦτο θὰ ἀπετέλει τὸ πείνειν (Sein). Διὰ τὸ θὰ ἀπεδίδαμεν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ εἰς τὰς ἀνιδιοτελεῖς πράξεις καὶ ὄχι τὰς ἰδιοτελεῖς; Ὁ Rehmke μᾶς λέγει ὅτι τὸ ἠθικὸν πράττειν δηλ. τὸ δέον γενέσθαι εἶναι τὸ ἀνιδιοτελεῖς ἢ ἐξ ἀγάπης πράττειν. Ἀλλὰ ἐν ἐξηγεῖ οὐδὲ μᾶς ἀποδεικνύει διατὶ τοῦτο καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετον εἶναι τὸ ἠθικόν. Περὶ ἐπιστημονικότητος βεβαίως εὐδαίς δύναται νὰ γίνῃ λόγος, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἀγάπη καὶ τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν ἀποτελεῖ τὸ ἠθικόν.

Ἄλλ' ἂν ἴσμεν ἐγγύτερον πῶς καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ὁ Rehmke. Ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἠθικὴ δὲν δύναται νὰ παρῶσχη ἐπιστημονικὴν βίον εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι ἐν ἀναγνωρίζει τὰς ἀνιδιοτελεῖς πράξεις, εἰ ὅποισι κατ' αὐτὸν πράγματι ὑπάρχουν. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀναφαίνεται μία σύγχυσις καὶ ἀστοχος ἀνάμικτος δύο διαφόρων ἐπέψεων τῆς ἠθικῆς. Ἀφ' ἑνὸς δηλ. τῆς ἠθικῆς ὡς ἐξηγητικῆς ἀρχῆς τοῦ εἶναι, ἀφ' ἑτέρου τῆς ἠθικῆς ὡς καθοριστικῆς ἀρχῆς τοῦ δέοντος γενέσθαι. Καλιτσουνάκη «Ἀρχεῖον» τόμ. 6 (1926) Γ'.

Διότι τὴν μὲν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικότητα τὴν κρίνει μόνον ὑπὸ τὴν πρώτην ἑποψιν, τῆς ἐξηγήσεως τοῦ εἶναι, καὶ τὴν ἀπορρίπτει καθόσον κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ὑπάρχοντος καὶ ἀνιδιοτελεῖς πράξεις τῶν ὁσίων τὴν ὑπαρξίν πλήρως αὐτὴ ἀρνείται, τὴν δὲ ἠθικὴν τῆς ἀγάπης τὴν κρίνει ὑπὸ τὴν δευτέραν ἑποψιν, τοῦ καθορισμοῦ τοῦ δέοντος γενέσθαι, καὶ ταύτην ἀποδέχεται ὡς περιεχόμενον τοῦ Ἠθικοῦ. Ἄλλ' ἐρωτᾶται εἰς τί ἐκ τῶν δύο νομίζει ὁ R. ὅτι δύναται νὰ παρασχεθῇ ἐπιστημονικὴ βία; Εἰς τὴν Ἠθικὴν ὡς ἀρχὴν ἐξηγοῦσαν ἀπλῶς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, ἢ εἰς τὴν Ἠθικὴν ὡς θέτουσαν κανόνας, τοὺς ὁποίους ὀφείλουν ν' ἀκολουθοῦν οἱ ἄνθρωποι; Ἄν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι λέγει περὶ τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος ὀφείλει νὰ δεχθῇ τὸ πρῶτον, ἂν ἐξ ἄλλου λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν διατύπωσιν τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικῆς ἀντιλήψεως, τῆς Ἠθικῆς τῆς ἀγάπης, τὸ δεύτερον. Ἄλλ' ὁ τρόπος οὗτος ἤκιστα συμβιβάζεται πρὸς τὴν Λογικὴν. Διότι ἐνῷ ἀπορρίπτει τὴν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν, ὡς ἀρχὴν ἐξηγητικὴν τῶν πράξεων καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἠθικῶς πράττειν δηλ. τὸ δέον γενέσθαι εἶναι τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν. Πόθεν ἔμως τοῦτο; Ἐφ' ὅσον τὴν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν ἐν τὴν ἔκρινεν ὑπὸ τὴν ἑποψιν τοῦ δέοντος γενέσθαι διατι προτιμᾷ ταύτης τὴν Ἠθικὴν τῆς ἀγάπης; Ἐάν πάλιν τὴν ἔκρινεν ὑπὸ τὴν ἑποψιν τοῦ δέοντος γενέσθαι πῶς ἀπέδειξεν ὅτι ἐν δύναται νὰ παράσχῃ ἐπιστημονικὴν βίαν εἰς τὴν Ἠθικὴν, ἀφοῦ οὔτε τὴν ἀγάπην ἀπέδειξεν ὡς περιεχόμενον τοῦ Ἠθικοῦ; Διατι αὐτὴ καὶ ὄχι ὁ Ἠδονισμὸς τοῦ Ἐπιούρου;

Τὸ σφάλμα τοῦτο τοῦ R. εἶναι βασικόν, διότι οὐδαμῶς ὑπάρχει λογικὸς εἰρμὸς μεταξὺ ἐκείνων, τὰ ὅποια λέγει περὶ τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς καὶ τῶν ὅσων ἀναπτύσσει περὶ τῆς Ἠθικῆς τῆς ἀγάπης. Λογικῶς συνεπὴς θὰ ἦτο ἡ διδασκαλία τοῦ Rehmke ἂν καὶ τὴν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν Ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος καὶ πάσας ἐν γένει τὰς Ἠθικὰς ἐξήταζεν εἰς μίαν ὑπᾶρξιν διαίρεσιν (εὐδαιμονιστικὰς καὶ μὴ εὐδαιμονιστικὰς) ὑπὸ τὴν ἑποψιν τοῦ δέοντος γενέσθαι καὶ ἀπεδείκνυε ὅτι αἱ εὐδαιμονιστικαὶ ἠθικαὶ ἐν δύναται νὰ δώσουν ἐπιστημονικὴν βίαν εἰς τὴν ἠθικὴν· ἀλλὰ καὶ πάλιν θὰ ὄφειλε περαιτέρω ν' ἀποδείξῃ ἢ ὅτι μόνη «μὴ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ» εἶναι ἡ Ἠθικὴ τῆς ἀγάπης ἢ ὅτι μεταξὺ καὶ ἄλλων μὴ εὐδαιμονιστικῶν ἠθικῶν ἢ Ἠθικῆ τῆς ἀγάπης ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ Ἠθικοῦ. Ἐξ Ἰσοῦ λογικῶς συνεπὴς θὰ ἦτο ὁ Rehmke ἂν ἀνεχώρει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐξευρέσεως μιᾶς ἠθικῆς Ἄρχης ἐξηγουσῆς ἀπλῶς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις καὶ ὑπὸ τὴν ἑποψιν ταύτην ἐξήταζε πάσας τὰς Ἠθικὰς εἰς μίαν ὑπᾶρξιν ταύτην διαίρεσιν (εὐδαιμονιστικὰς καὶ μὴ εὐδαιμονιστικὰς) καὶ ἀφοῦ ἀπεδείκνυεν ὄχι μόνον

ἔτι ἡ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ ἐν εὐνάται νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ἠθικὴν, ὡς ἐξηγητικὴν ἀρχὴν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἐπιστημονικὴν βᾶσιν, εἴπερ δὲν ἀναγνωρίζει τὰς ἀνιχνιστέας πράξεις ἀλλὰ συγχρόνως καὶ διὰ τὴν εὐδαιμονιστικὰς πράξεις ἐν ὑπάρχειν καὶ δὲν εὐνάται νὰ ὑπάρξουν καθ' ὁλοκληρίαν, τότε μόνον ἐστρέφεται πρὸς τὴν μὴ εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν κατὰ τὴν ὁποίαν πᾶσα ἐν γένει πράξις τῶν ἀνθρώπων θὰ ἦτο ἀντιεὐδαιμονιστικὴ. Ἀλλὰ καὶ πᾶν ἐὰν ὤφειλεν ὁ R. νὰ ἀποδείξῃ ἔτι μὴ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ καὶ Ἠθικὴ τῆς ἀγάπης ταυτίζονται. Θὰ ὑφίστατο καὶ μία τρίτη δυνατότης λογικῆς συνεισφοράς τοῦ R. Νὰ ἐξετάσῃ τὰς Ἠθικὰς πάσας εἰς μίαν ἀνωτάτην διαίρεσιν ὑπ' ἀμφότερας τὰς ἐπέψεις καὶ νὰ ἐξαγάγῃ εἰς ἑκατέραν τούτων χωριστὰ συμπέρασματα.

Μόνον ἂν ἡ διδασκαλία τοῦ R. ἠδύνατο νὰ ὑπαχθῇ εἰς τινὰ τῶν ἄνω τριῶν λογικῶν δυνατοτήτων θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐπιστημονικὴ. Ἀλλ' ἀντὶ τούτων ὁ R. ἡ συγχέει καὶ ἀναμειγνύει ἕως ἀτέπως τὰς δύο κακατευθύνσεις τῆς Ἠθικῆς τὴν μὲν Ἠθικὴν τῆς Σωφροσύνης καὶ τοῦ Καθήκοντος κρίνων ὑπὸ τὴν ἐπιψιν τῆς ἐξηγήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὴν δὲ Ἠθικὴν τῆς ἀγάπης ὡς παρέχουσαν κανόνας «ἠθικῶν πράξεων» ἐτηλαδῆ τοῦ ἔξεντος γενέσθαι. Ἡ ὕρνει ἀμφοτέρως ὑπὸ τὴν ἐπιψιν τοῦ ἔξεντος γενέσθαι καὶ ἀπορροπτεῖ τὴν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν ἀδίκαιον λογικῶς χωρὶς ν' ἀποδεικνύῃ διατὶ ἡ Ἠθικὴ αὕτη ἐν εὐνάται νὰ παρασχῇ ἐπιστημονικὴν βᾶσιν εἰς τὴν Ἠθικὴν καὶ διατὶ ἀγάπη καὶ ἀνιδιοτέλεια ταυτίζονται.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περὶ τῆς Ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος κρίσει τοῦ ἀποτυχάνει ὁ R. εἴπερ φρονεῖ διὰ τὸ «καθήκον» καὶ «ἠθικὸν» δὲν ταυτίζεται καὶ διὰ οὐχὶ πᾶσα ἐκ «καθήκοντος ἀπορρέουσα πράξις ἔξεν νὰ χαρακτηρισθῇ ἠθικὴ, καθόσον καθήκον προϋποθέτει μίαν βιωτικὴν ἐνότητητα καὶ ὑποταγὴν εἰς αὐτήν, ἡθικὸν δὲ διὰ τὸ αὐτῶν βιωτικῶν ἐνότητες εἶναι πολλὰ καὶ οὐχὶ μίαν ἀναφαίνονται καθήκοντα πρὸς πολλὰς τῶν ἐνότητων. Ποῖα ἐκ τούτων εἶναι ἠθικὰ; ἕλα; ὄχι βεβαίως, εἴπερ τούτο θὰ συνέβαινε μόνον ἂν ὑπῆρχε μία καὶ μόνη βιωτικὴ ἐνότης.

Καὶ ἡ συλλογιστικὴ ὁμοῦ αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη, εἴπερ παραγνωρίζει τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐννοιαν τοῦ ὄρου «καθήκον» καὶ «ἐκ καθήκοντος πράξις». Ἀμφοτέρω εἶναι: ἐννοιαὶ «τυπικαί» εἶναι ἐτηλαδῆ ἐννοιαί, αἱ ὁποῖαι δὲν ὀρίζουν τὸ περιεχόμενον τῶν, ἀλλὰ διδουν ἐπὶ μίαν μορφήν. Ἐκ τύπου, ὁ ὅποιος εὐνάται νὰ πληρωθῇ δι' εἰσδηποτε περιεχομένου. «Πράττετε κατὰ καθήκον» ἡ ἔπος λέγει ὁ Kant «πράττετε οὕτως, ὥστε ἡ ἀρχὴ τῆς θελήσεως νὰ δύναται καὶ ἂν πάντα χρόνον νὰ ἰσχύσῃ συγχρόνως καὶ ὡς ἀρχὴ μίαν γενικῆς νομοθεσίας» ἐξαγγελόμενον ὡς ἠθικὸν παράγγελμα δὲν λέγει τί ὀφείλει τις συγκεχυμένως κ.κ. εἰδικῶς νὰ

πράττει, αλλά λέγει απλώς ότι ηθικόν είναι τὸ ἐκ καθήκοντος πράττειν καὶ ἀποκλείει τὸ ἠθικὸν τὸ ἐκ μὴ καθήκοντος πράττειν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἢ τυπικότης τοῦ παραγγέλματος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι δὲν ἐπιχειρεῖ καθορισμὸν τοῦ καθήκοντος, οὕτως εἶδει περιεχόμενον εἰς τὴν ἔννοιαν τούτου, ἀλλὰ ἀφίνει τὴν πληρῶσιν τούτου εἰς τὰ ἄτομα. Ἐνφ' δὲ ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος εἶναι καθαρῶς τυπική, ὁ Rehmke κρίνων ταύτην ἀναμειγνύει στοιχεῖα τοιαῦτα, τὰ ὅποια θὰ εἶχον θέσιν μόνον ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ καθήκοντος ἢ τοῦ ἔννοιαν οὐσιαστική, δηλ. ἔννοια παρέχουσα ἀμέσως ὄλον αὐτῆς τὸ περιεχόμενον. Λέγει ἐντ. ὁ Rehmke ὑπάρχουν πολλαὶ βιωτικαὶ ἐνότητες καὶ ἐπομένως καθήκοντα πρὸς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν. Ἀλλὰ μήπως ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος προσθεύει ὅτι τὸ καθήκον εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ ἀναφέρεται πρὸς μίαν μόνον βιωτικὴν ἐνότητα, τῆς Ἀνθρωπότητος λ.χ. ἢ τοῦ Κράτους; διατὶ μίας καὶ ὄχι δύο ἢ ἀπείρων; Τί ἐμποδίζει τὴν ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος, ὡς τυπικὴν ἠθικὴν νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ σχετίσῃ τὸ καθήκον πρὸς πολλὰς τοιαύτας ἀνθρωπίνας ἐνότητες, ἐφ' ὅσον δὲν μᾶς παρέχει οὐσιαστικὴν ἔννοιαν (περιεχόμενον) τοῦ καθήκοντος, ἀπεθεγομένην μόνον μίαν τοιαύτην καὶ ἀποκλείουσαν τὰς λοιπὰς; Ἀσφαλῶς οὐδέν. Ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῆς ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος ἢ κατ' αὐτῆς πολεμικῆ τοῦ Rehmke διὰ τῆς προταθείσης συλλογιστικῆς δὲν εἶναι ἐπιτυχῆς διότι παραγνωρίζει τὴν ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος ὡς τυπικὴν ἠθικὴν, ἢ ὅποια δύναται νὰ συμμιδασθῇ μὲ πολλὰς βιωτικὰς ἐνότητες, δεχομένη πᾶσαν πρᾶξιν ὡς περιεχόμενον τοῦ καθήκοντος καὶ συνεπῶς ὡς ἠθικὴν, πληρῶς ἐκείνων, αἱ ὅποια δὲν προέρχονται ἐκ καθήκοντος καὶ τὰς ὅποιας μόνον ἀποκλείει. Τί εἶναι καθήκον καὶ ποῖον εἶναι τοῦτο ἐν ἑκάστῃ συγκεκριμένη περιστάσει δὲν λέγει ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος ἀλλὰ γνωρίζει καὶ πρέπει νὰ γνωρίζῃ πᾶς ἄνθρωπος.

Ἐκ τοῦ τοιούτου καθαρῶς τυπικὸς χαρακτήρος τῆς ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος προκύπτει καὶ ἕτερον τι. Ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος δὲν δύναται νὰ παρατεθῇ πλησίον τῶν διαφόρων ἠθικῶν, διότι ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος τ. ἔ. τοῦ ὀφείλειν ἀρμόζει πρὸς πᾶσαν ἠθικὴν διδασκαλίαν, ἐφ' ὅσον τῆς ἠθικῆς ἔργον εἶναι ἡ ἀναστήλωσις τῶν κανόνων ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὀφείλουν ν' ἀκολουθοῦν οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὰς πράξεις των. Ὅ,τι θὰ ἤνυάμεθα καταχρηστικῶς νὰ ὀνομάσωμεν ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος θὰ ἦτο ἡ ἠθικὴ τοῦ Kant, ἢ ὅποια θέτει ὡς ἀνωτάτην ἀξίαν τὸ κατὰ καθήκον πράττειν. Εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Kant τὸ ὀφείλειν, τὸ ὅποion ἀκολουθεῖ πᾶσαν ἠθικὴν διδασκαλίαν προσλαμβάνει μίαν ἐξαιρετικὴν θέσιν καὶ μίαν εἰδικὴν σημασίαν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν συνήθως ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ βιβλιογραφίᾳ ἡ ἠθικὴ τοῦ Kant θεωρεῖ-

ται ὡς τυπικὴ καὶ ὁ Kant ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος τοῦ φορμαλισμοῦ ἐν τῇ Ἠθικῇ, χωρὶς οὐδαμῶς, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, νὰ θεωρεῖται ἡ καντιανὴ ἠθικὴ, ὡς ἰδιαιτέρα ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος.

Ἄλλὰ ὄχι μόνον ἐσφαλμένως παρατίθεται ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος ὡς ἰδιαιτέρα διακρίσις τῆς Ἠθικῆς ἐν γένει ἀλλὰ καὶ ἡ διαίρεσις τῆς Ἠθικῆς ταύτης εἰς Ἠθικὴν κυριαρχίας, Ἠθικὴν Κοινωνίας καὶ Κοινότητος δὲν στηρίζεται λογικῶς. Ἡ βιωτικὴ ἐνότης Κοινωνία καὶ Κοινότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως μᾶς λέγει ὁ R. ἀλλὰ μήπως ἡ βιωτικὴ ἐνότης τῆς κυριαρχίας δὲν στηρίζεται ἐπίσης ἐπὶ κοινῆς θελήσεως; Ἄν ναὶ τί διαφέρει τῆς Κοινότητος καὶ τῆς Κοινωνίας; Ἄν ὄχι τότε πῶς γίνεται λόγος περὶ Ἠθικῆς ἀφεὶς δὲν ὑπάρχει βούλησις;

Τέλος καὶ εἰ περὶ Ἠθικῆς τῆς Κοινότητος σκέψεις τοῦ Rehmke δὲν εἶναι ἐπιτυχεῖς, διότι νομίζει, ὅτι ἐπειδὴ ἡ Κοινότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς θελήσεως, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, πρέπει νὰ θελήσουν ὅλοι τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐνῶ ἂν ἐστηρίζετο ἡ ἀνθρωπότης ὡς Κοινότης ἐπὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι ἢ τοῦ φαντάζεσθαι καὶ ὄχι τοῦ βούλεσθαι τότε οὐδεμίαν θὰ ὑπῆρχεν δυσκολία, διότι ταῦτα εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἕλλο σφάλμα τοῦ Rehmke, διότι τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ φαντάζεσθαι δὲν καίζει ρόλον διάφορον τοῦ βούλεσθαι. Καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῆ, ὅτι μία κοινωνία ἠδύνατο νὰ στηριχθῆ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ βούλεσθαι ἀλλ' ἐπὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι ἢ τοῦ φαντάζεσθαι καὶ τότε δὲν θὰ ἦτο διάφορος ἡ κρίσις, καθ' ὅσον ὅπως τὸ βούλεσθαι κατὰ περιεχόμενον εἶναι διάφορον εἰς ἕκαστον ἀνθρώπον, εἴτω καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ τὸ φαντάζεσθαι κατὰ περιεχόμενον κοικίλλουν κατ' ἀνθρώπον. Ἐκαστος ἀνθρώπος ἔχει ἰδίαν ψυχοσυστάσιν διαφέρουσαν τῶν λοιπῶν. Ὅτι τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ τὸ φαντάζεσθαι εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Rehmke, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει παρ' ὅτι ὅλοι οἱ ἀνθρώποι αἰσθάνονται καὶ φαντάζονται, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὅλοι οἱ ἀνθρώποι θέλουν. Τὸ ζήτημα εἶναι ὄχι ἂν τὸ αἰσθάνεσθαι, τὸ φαντάζεσθαι καὶ τὸ βούλεσθαι εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ τί αἰσθάνονται, τί φαντάζονται καὶ τί θέλουν ἐκάστοτε οἱ ἀνθρώποι, τοῦθ' ὅπερ ὁ Rehmke οὐδέποτε θίγει.

Ἀσχάτως ὁμοῦς πρὸς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν ἐκείνην τοῦ Rehmke ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς Κοινωνίας ἢ τῆς Κοινότητος ὄχι μόνον δὲν μᾶς φέρει πέραν τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς ἀλλ' ὑπολείπεται κατὰ πολὺ ταύτης. Διότι ἐκ καθήκοντος πρὸς μίαν Κοινωνίαν ἢ Κοινότητα ἢ ἐν γένει πρὸς μίαν ἐνότητα ἀνθρώπων πράττειν σημαίνει συμφώνως πρὸς μίαν προγενεστέραν βούλησιν πράττειν, ἰ, ἐ, τὴν βούλησιν ἐκείνην, ἐπὶ τῆς ὅποιας στηρίζεται ἡ Κοινωνία ἢ ἡ Κοινότης.

Είναι φανερόν, ὡς ἄλλως τε καί αὐτός ὁ R. ὁμολογεῖ, ὅτι πᾶσα Κοινωνία ἢ Κοινότης στηρίζεται ἐπὶ θελήσεως. Ἡ βούλησις πρὸς ἐπιχείρησιν πράξεως τινος ἀπορροεῦσθαι ἐκ καθήκοντος πρὸς τὴν Κοινωνίαν ἢ τὴν Κοινότητα εἶναι συνέχεια ἢ μᾶλλον ἀποτελεσματὸς τῆς ἀρχικῆς θελήσεως. Ὡς πρὸς ταύτην παρίσταται ὡς τι τὸ δευτερογενές, ἐνῶ ἐκείνη εἶναι τὸ πρωτογενές. Ἄρα ἐκ καθήκοντος πρὸς μίαν Κοινότητα ἢ Κοινωνίαν πράττειν δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο εἰμὴ συμφώνως πρὸς μίαν ἐνιαίαν θέλησιν πράττειν, συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν, τὴν προγενεστέραν, τὴν ἀρχικὴν θέλησιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἢ ἔρευνα τῆς βουλήσεως εἶναι δύναται νὰ σταματήσῃ εἰς τὸ ἐκ καθήκοντος πράττειν, διότι πέραν αὐτοῦ ὑπάρχει ἕτερα βούλησις, ἢ βούλησις ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ βιωτικὴ ἐνότης, ἢ ὁποία εἶναι ὅπως ἀνεξάρτητος πρὸς τὸ ἐκ καθήκοντος πράττειν. Ἄν ἐξετάσωμεν τὴν βούλησιν ταύτην, τὴν «πρωτογενή» — ὡς τὴν ὀνομάσωμεν ὅπως ἐν ἀιτιῶσει πρὸς τὴν ἐκ καθήκοντος, τὴν «δευτερογενή» — θὰ ἴδωμεν ὅτι αὕτη δὲν εἶναι παρὰ μίαν γυμνὴν θέλησιν πρὸς τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν, ἐγλασθῆ μέσον πρὸς σκοπὸν. Ἐκπληροῖ τις καὶ πράττει τὸ καθήκον του συμφώνως πρὸς τὴν Κοινωνίαν ἢ τὴν Κοινότητα, ἄλλα συγχρόνως ἀναεῶναι καὶ τὴν ἀρχικὴν θέλησιν του περὶ ὑπάρξεως Κοινωνίας ἢ Κοινότητος, δηλαδὴ ἐνεργεῖ πράξεις, τὰς ὁποίας ἠθέλησε ἀμέσως καὶ ἐμμέσως, διότι ἠθέλησε τὴν βιωτικὴν ἐνότητα καὶ συνεπῶς ἐχούσας ὡς τελικὸν σκοπὸν τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν.

Κατὰ ταῦτα ἑλόκληρος ἡ Ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος περιλαμβάνεται εἰς τὴν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν. Ὅχι ὅμως ὅψ' ἦν ἔνοιαν ὁ Rehmke ζητεῖ νὰ περραστήσῃ τὸν Kant ὡς οὐχὶ ξένον πρὸς τὸν εὐδαιμονισμὸν (σ. 20 κ. ἐπ.) πράγμα τὸ ὅποion δὲν εἶναι ὄρθον, διότι ὁ Kant εἶναι κυρίως ἐκείνος, ὁ ὅποιος ἤσκησε οὐροροτάτην πολεμικὴν κατὰ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ἀλλ' ἀντεκτεταμενεκῶς. Καὶ δὴ το ἐκ «καθήκοντος πράττειν» εἶναι εἰδικωτέρα κατηγορία δηλ. εἶδος τοῦ «πράττειν», ὡς τοιοῦτο δὲ ἐνταῦθα νοοῦμεν τὸ ἐκ βουλήσεως πράττειν, ἄρα καὶ τὸ ἐκ καθήκοντος πράττειν εἶναι εἶδος τοῦ ἐκ βουλήσεως πράττειν. Ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐκ βουλήσεως πράττειν εἶναι μέσον πρὸς σκοπὸν. Πάντοτε ὡς τελικὸν σκοπὸν καὶ ἀρχικὸν αἰτιον ἔχει τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν ἔστω καὶ ἂν φαινομενικῶς ἀπατᾷ ἢ κρᾶξις καὶ ἐμφανίζεται ξένη πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Μόνον τὸ γεγονός ὅτι ἠθελήθη τῆς προσδίδει τὸν εὐδαιμονιστικὸν χαρακτήρα. Ἐπομένως καὶ τὸ ἐκ καθήκοντος πράττειν, ὡς μέρος τοῦ πράττειν ἐν γένει στηριζόμενον καὶ τοῦτο ἐπὶ τοῦ βούλεσθαι τείνει καὶ τοῦτο πρὸς τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν καὶ συνεπῶς ἡ Ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μίαν μερικὴν, μίαν εἰδικὴν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἠθικὴ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν θέτει ὁ Rehmke ὡς

ἀρχὴν καὶ βίαιον τῆς ἠθικότητος, περιλαμβάνεται εἰς τὴν εὐδαιμονιστικὴν Ἠθικὴν. Ἐφ' ὅσον ὁ R. παρ' ὅσας τὰς προσπάθειάς του δὲν κατόρθωσε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξὴν ἀνιδιοτελῶν πράξεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠθέλησε νὰ στηρίξῃ τὴν ἀγάπην ἔπεται ὅτι ἡ ἀγάπη διὰ τὸν ἀναχωροῦντα ἀπὸ τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἀρχὴν εἶναι ἰδιοτελής, διότι δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀγάπη, καίτοι δὲν ὑπάρχουν ἀνιδιοτελεῖς πράξεις. Ἐφ' ὅσον δὲ ἄλλως τε τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν ἀποτελεῖ εἶδος τοῦ πράττειν, ὅτι ἰσχύει περὶ τούτου ἰσχύει ἀναγκαιῶς καὶ περὶ ἐκείνου. Ἐπομένως ἀφοῦ πᾶν πράττειν εἶναι εὐδαιμονιστικόν ἄρα καὶ τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν εἶναι εὐδαιμονιστικόν.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Rehmke περὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐξ ἀγάπης πράττειν, ὡς ἀνιδιοτελῶν εἶναι προφανῶς εἰλημμένη ἐκ τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ πρυταιεῖς ἡ ἀρνῆσις τοῦ ἰδίου ἐαυτοῦ καὶ ὁ σκοπεῖσμός ὡς μέσον δὲ καταλλήλων πρὸς τοῦτο θεωρηθῆ ἡ ἀγάπη. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι εἶναι πλάνη, νὰ θεωρεῖται ἡ ἀγάπη ὡς ἐκδήλωσις ἄλτρουισμοῦ. Τότε ἔπρεπε καὶ ὁ ἔρω, ἡ ὕψις, ἰσως βαθικῶς τοῦ ἐνωτισμοῦ, νὰ θεωρηθῆ καὶ αὐτὸς ὡς ἐκδήλωσις ἄλτρουισμοῦ καὶ ἀνταγωνισμοῦ. Ἀμφότερα εἶναι εὐδαιμονιστικὰ τὸ ἐν περισσότερον τοῦ ἄλλου. Ἀγάπη ἀνιδιοτελής εἶναι ἔννοια ἀσύλληπτος καὶ συνεπῶς ἐξ ἀγάπης πράττειν, ὅφ' ἦν ἔννοια νὰ εἶ τοῦτο ὁ R. μόνον ὡς μεταφυσικὴ ἀρχὴ δύναται νὰ θεωρηθῆ οὐδέποτε ὅμως ὡς ἠθικὸν ἄξιωμα χεῖρον ἐπιστημονικότητι.

Διὰ νὰ ἀποφύγῃ νὰ ὁμολογήσῃ ὁ Rehmke τὴν εὐδαιμονιστικὴν τοῦ ἐξ ἀγάπης πράττειν καὶ διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ κρατήσῃ αὐτὸ μακρὰν τῆς εὐδαιμονιστικῆς Ἠθικῆς ἀναγκάζεται: νὰ καταφύγῃ εἰς συλλογισμούς, οἱ ὁποῖοι τὸν ἄγουν εἰς προφανῆς λογικὸν ἀδιέξοδον. Ἄς ἰδῶμεν ἐγγύτερον πῶς τοῦτο. Συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν οἶσε εἰς τὴν Ἠθικὴν τῆς ἀγάπης, παρατηρεῖ, ὅτι οἷον δὲν δύναται νὰ συμβῆσθῃ ἢ μάλλον νὰ συνῆσθῃ πρὸς τὴν Ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος, κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ἡ Ἠθικὴ τῆς ἀγάπης ὡς ἀπορέουσα ἐκ τῆς Ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ὁ τύπος «ἀφείλεις νὰ πράττῃς ἐξ ἀγάπης». Τοῦτο θὰ ἦτο κατὰ τὸν Rehmke μία ἀνίρρασις καθ' ἑαυτήν, μία *contradictio in se*, διότι «οὐδὲν ἐκ καθήκοντος πράττειν δύναται νὰ εἶναι ἀντευδαιμονιστικόν», ἀντευδαιμονιστικόν δὲ εἶναι μόνον τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν. Ἐπομένως πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ συνύπαρξις ἐν τῇ Ἠθικῇ τοῦ καθήκοντος, ὅπου εἶναι εὐδαιμονιστικόν στοιχεῖον καὶ τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία εἶναι στοιχεῖον ἀντευδαιμονιστικόν, ἐφ' ὅσον τοῦ ἠθικοῦ προϋπόθεσιν ἀποτελεῖ ἢ ἀνιδιοτελεῖς ἢ ξενῆ καὶ ἀπηλλαγμένη παντὸς εὐδαιμονισμοῦ; Μία τοιαύτη σύνθεσις εἶναι κατὰ τὸν Rehmke ἀδύνατος. Ἐλλ' ἐνταῦθα ἀ-

κριδώς εύρισκόμεθα πρό ἀδιεξόδου ἂν δεχθῶμεν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Rehmke, διότι θὰ δεχθῶμεν ἀφ' ἑνὸς ὅτι τὸ καθήκον εἶναι εὐδαιμονιστικὸν καὶ μόνον ἀντιευδαιμονιστικὴν τὴν ἀγάπην, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὰ διατηρήσωμεν τὴν ἀγάπην μακρὰν εὐδαιμονιστικῶν παραγόντων ὀφειλομέναι συνεπεὶ πρὸς ὅ,τι ἀρχικῶς περὶ ταύτης θὰ δεχθῶμεν, νὰ ἀπορρίψωμεν καὶ νὰ ἀποβάλωμεν τῆς Ἠθικῆς τῆς ἀγάπης τὸ καθήκον.

Ἄλλὰ τότε τίθεται ἐν ἀμφιβόλῃ ὁλόκληρος ἡ διδασκαλία τοῦ Rehmke ὅχι μόνον ἐκ τοῦ λόγου ὅτι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς στηριζομένη ἐπὶ βάσεως ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένης—ἐπότε καὶ πάλιν θὰ εἶχε, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, πλησίον τῶν ἄλλων ἠθικῶν διδασκαλιῶν τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς—ἀλλὰ κυρίως διότι χάνει τὴν σημασίαν τῆς ὡς πρακτικῆς φιλοσοφίας. εἶναι γνωστὸν ὅτι τῆς Ἠθικῆς ἔργον εἶναι νὰ ἐξηγήσῃ ἀφ' ἑνὸς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μᾶς δώσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἔννοιᾶς τοῦ Ἠθικοῦ, τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ, νὰ μᾶς προσδιορίσῃ τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀνωτάτην ἀξίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ θέσῃ ἠθικὰ παραγγέλματα, συμφώνως πρὸς τὰ ὅποια «ὄφελουσι» οἱ ἄνθρωποι νὰ ρυθμίσουν τὸ βούλευσθαι καὶ τὸ πράττειν των. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸ ἔργον τῆς Ἠθικῆς, ὡς πρακτικῆς φιλοσοφίας ὡς διδασκαλίας τοῦ «δέοντος» (des Sollen). Ἄν εἰς τὸ κατώφλιον τῆς Ἠθικῆς δὲν ἴσταται τὸ «ὀφείλεις» δὲν ἔχει αὕτη πλέον οὐδεμίαν ἀξίαν. Ἄς ἐξετάσωμεν, τί ἐκ τῶν δύο ἔργων τῆς Ἠθικῆς ἐπιχειρεῖ ἡ διδασκαλία τοῦ Rehmke. Ἐπὶ τὴν πρώτην, δηλ. τῆς ἐξηγήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων οὐδὲως, διότι οὐδὲν περὶ τούτου λέγει, ἀλλῶς τε καὶ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, διότι δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἐξηγεῖ ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, εἴταν ὡς περιεχόμενον τοῦ Ἠθικοῦ ἀναγνωρίζῃ μόνον τὰς ἀνεπίστατους πράξεις, ἐνθ' συγχρόνως ὁμολογεῖ τὴν ὑπαρξίν καὶ ἰστοτελῶν πράξεων. Ὡς ἐπιστημονικῆ Ἠθικῆ ἡ διδασκαλία τοῦ αὐτοῦ δὲν θὰ εἶχε καμμίαν σημασίαν, διότι θὰ ἀφῆκεν ἐκτὸς τὰς ἰστοτελεῖς πράξεις, τῶν ὁποίων τὴν ὑπαρξίν καὶ αὐτὰς δέχεται, περατώνων μάλιστα τὴν μελέτην τοῦ διὰ τῆς φράσεως ὅτι ἐκάστη συνειδήσις φέρει ἐν ἑαυτῇ οἶοναι ὡς πολύχρωμον τόπητα, τὴν Σωφροσύνην, τὸ Καθῆκον καὶ τὴν Ἀγάπην. Ἀσφαλῶς ἔρα ὁ R. ἐπιδιώκει τὴν δευτέραν ἀποστολὴν τῆς Ἠθικῆς δηλ. νὰ καθορίσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἠθικοῦ καὶ νὰ ὀρίσῃ τὸ ἠθικῶς πράττειν, δηλ. ἐκεῖνο τὸ πράττειν, πρὸς τὸ ὅποιον ὀφείλουσι οἱ ἄνθρωποι νὰ συμμορφῶνται. Ἄλλὰ πῶς δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦτο ἐπ' ὅσον ἀποκρούει τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος ἐκ τῆς Ἠθικῆς, διότι αὕτη ἔχει χαρακτῆρα εὐδαιμονιστικόν; Ἄλλὰ τότε τίνα ἀξίαν καὶ τίνα σημασίαν ἔχει τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν εἴταν δὲν ἐξαγγέλλεται διὰ τοῦ «ὀφείλεις»; Πρὸς τί τότε θὰ ἀνεστηλοῦν

το αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι καὶ πρὸς τὴν θὰ ζιευποκοῦντο τὰ ἠθικὰ ἀξιόματα καὶ τὰ παραγγέλματα ἀ, οἱ ἀνθρώποι δὲν ὤφειλον νὰ τὰ τρῶσιν καὶ νὰ τὰ ἀκολουθοῦν; ἴδου εἰς ποῖον λογικὸν ἀπεξοδὸν φθάνει ὁ Rehmke ἐναχωρῶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως ἀνιστολῶν πράξεων. Προσπαθεῖ νὰ φέρῃ τὴν ἠθικὴν τῆς ἀγάπης μακρὸν τῆς εὐδαιμονιστικῆς ἠθικῆς καὶ νὰ τὴν τοποθετήσῃ εἰς τὸν ἀντίθετον ταύτης ποῖον. Εἰς τοῦτο πύξεται πάλιν ἐκ τῆς βίσεως τῆς ὄλης τοῦ ἠθικῆς διδασκαλίας ἐπλ. τῶν ἀνιστολῶν πράξεων ὡς μόνου περιεχομένου τοῦ ἠθικοῦ. Ἐνταῦθα ὁμοῦ ἀντι νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀντιεὐδαιμονιστικὴν ἠθικὴν κατακρίμνισεν αὐτὴν ἐξ ὀλοκλήρου θουσιάσεως εἰς τὴν ἀντιεὐδαιμονιστικὴν τοῦ ἀνιλιψιν αὐτὴν τὴν εὐσίαν τῆς ἠθικῆς ἐν γένει, τὸ ὄφελ' εἶν.

Ἐπομένως καθίσταται φανερόν, ὅτι μόνον ἀν ἰθεώρῃ ὁ Rehmke τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν ὡς εὐδαιμονιστικὸν θὰ ἤξύνατο νὰ τὸ συνδέσῃ πρὸς τὸ ἐκ καθήκοντος πράττειν. Πέραν τοῦ καθήκοντος θὰ ἐποθεῖται τὴν ἀγάπην καὶ πέραν ταύτης τελικῶς τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν.

* *

Αὗται ἦσαν αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ἤξύνατό τις νὰ κάμῃ κρίνων τὴν ἠθικὴν τοῦ Rehmke. Ἐξ ὧν περι αὐτῆς ἀναφέρθησαν κατέστη φανερόν ὅτι αὐτὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστημονικὴ ἠθικὴ, δηλαδὴ ὡς ἠθικὴ, τῆς ὁποίας τὴν βᾶσιν ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, τ. ἐ. γνωσις κτηθεῖσα διὰ τῶν λογικῶν μέσων καὶ ἡ ὁποία ὡς τοιαύτη παρ' οὐδενὸς δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ. Παρ' ὅλας τοῦ, τοῦ ἐπαγγελίας ὁ Rehmke δὲν κατόρθωσε νὰ περάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα, διότι οὕτω τὴν ὑπαρξὴν ἀνιστολῶν πράξεων ἀπέδειξεν οὕτω ὅτι τὸ ἐξ ἀγάπης πράττειν ἀποτελεῖ τὸ ἠθικῶς πράττειν.

Ἄλλ' ἀφοῦ ὡς ἐπιστημονικὴ ἠθικὴ δὲν ἔχει ἀξίαν ἢ διδασκαλία τοῦ Rehmke στερεῖται πάσης ἄλλης ἀξίας; καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσῃ κανεὶς ἀν εἶχεν ἤδη εὐθὴ ἐπιστημονικὴ βᾶσις εἰς τὴν ἠθικὴν, ἡ ὁποία νὰ ἀναγνωρίζεται ὡς ὄλων γενικῶς τῶν ἠθικοφιλοσόφων. Ἐφ' ὧν ὁμοῦ, ὡς γνωσὸν, τοῦ αὐτῆς βᾶσις δὲν ἐξυμνήθη εἰσὶ καὶ οὐκ ὡς οὐδεμὴς ἠθικὴ διδασκαλία εἶναι τῆς ἄλλης ἐπιστημονικωτάρα — ὅπῃ τὴν ἐποψὴν ἐννοεῖται τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἠθικοῦ — διότι ἐλλείπει τὸ μέτρον καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀντικειμενικῆς κρίσεως, ἔπεται ὅτι πᾶσαι αἱ γνωσταὶ ἠθικαὶ διδασκαλίαι ἔχουν ἐκάστη τὴν ἀξίαν τῶν. Ἐπομένως τόσον ἡ ἠθικὴ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ὅσον καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ τοῦ Βουδισμού, τόσον ἡ ἠθικὴ τοῦ Kant ὅσον καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ Rehmke καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ ἠθικαὶ ἔχουν ἢ μίαν κινρὰ τὴν ἄλλην τὴν ἀξίαν τῶν. Πᾶσαι ἀποτελοῦν «διαφόρους ἠθικὰς» διδασκαλίας καὶ μόνον διὰ τὸν ἀποδεχόμενον αὐτὰς ἀποτελοῦν «τὴν ἠθικὴν». Ἄρα

και τοῦ Rehmke ἢ Ἠθική, διὰ τὸν μὴ ἀποδεχόμενον αὐτὴν καιροὶ μὴ ἀποτελοῦσα «τὴν Ἠθικήν». Δὲν πᾶσι ἔμοιρε νὰ εἶναι «μία Ἠθική», ἢ ὁ ποῖα δύναται νὰ τοποθετηθῆ πλησίον τῶν λοιπῶν.

Ἄλλὰ ἀρωατᾶται εἶναι αὐτότερον νὰ δοθῆ εἰς τὴν Ἠθικὴν ἐπιστημονικὴ βᾶσις: Ἄπολειπεται λογικῶς ἢ ἐπιστημονικότης τῆς Ἠθικῆς; Ἡ Λογικὴ δὲ φθάνει μέχρι αὐτοῦ, ὥστε νὰ ἀπαντηθῆ καὶ ἡ ὀχι. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ λογικὴ δὲν μᾶς βραβεῖ τόσσου νὰ δοθῆ καὶ ἡ μία ἀπάντησις καὶ ἡ ἄλλη. Το πλεον τοῦτου εἶναι ποσοπικὴ ἀντιλήψις καὶ πίστις. Δὲν θὰ ἤτονάμεθα θεωρῶντες τὴν Ἠθικὴν ὡς τυπικὴν ἐπιστήμην ὅτι ὡς Τοπολογίαν, ὡς μέρος τῆς καθόλου Λογικῆς καὶ νὰ τὴν ἐκφραζώμεν ἐπὶ τῆς θεολόγησός καὶ διὰ τὸν τρόπον τὴν καθ' αὐτὸ Λογικὴν ἐπὶ τῆς σκέψεως; Ἦναι ἄρα εὐ δυνατόν τοῦτο; Ἰσως ὀχι, τὸ μόνον διότι δὲν ἐγενήθη λαμπρὸ Ἄριστοτέλης τῆς τυπικῆς ταύτης Ἠθικῆς, ὥστε νὰ μᾶς καθορίσῃ τοῦ, ἢ καὶ τοῦ τύπου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀναλογικὰ αὐτῆ μεταξὺ σκέψεως καὶ βουλήσεως εἶναι ἀστήρικτος. Ἀπριωριτότης τῶν ἠθικῶν τύπων διότι ἀ θεωρήσωμεν τὴν Ἠθικὴν ὡς τυπικὴν Ἐπιστήμην θὰ δεχθώμεν καὶ τὴν ὅτι τὴν Λογικὴν a priori — δὲν θὰ ἐπαληθεύεται ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῆς Λογικῆς τῆς σκέψεως. Ἡ ἐμπειρία οὐδέποτε ἐκλόιζε τὴν ἀληθειαν τῶν λογικῶν νόμων, ἀλλὰ τὸναντίον καλίστα εὐδοί — καιροὶ a priori λαμβανόμενοι — ἐπαληθεύονται ἐκ τῆς πείρας. Τοῦτο δὲ, εἶναι λίαν ἀμφίβολον ἂν θὰ συνέβαιεν εἰς τὴν Ἠθικήν, διότι ἡ καθημερινὴ ζωὴ θὰ παρεῖχε καθῆ μερῶν παραδείγματα ἔξω τῶν τυχόν εὐρεθέντων ἠθικῶν τύπων.

Ἄλλὰ καὶ ἡ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ, μελόντι αὐτῆ διὰ τῆς Ἀρχῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναχωρεῖ, ἐξηγεῖ πάσας ἐν γένει τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, δὲν μᾶς λύει τὸ πρόβλημα τῆς Ἠθικῆς. Ἡ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ ἀσχολεῖται μόνον μὲ τὸ «εἶναι» ἢ μᾶλλον τὸ «γενόμενον» μὴ θέτουσα τοὺς κανόνας τοῦ εἴοντος γενέσθαι. «Ὅταν ἡ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ θέσῃ κανόνας καὶ παραγγέλματα, συμφώνως πρὸς τὰ ὅποια οὐδεὶς νὰ συμμορφώνωνται οἱ ἄνθρωποι τότε πλεον χάνει τὴν ἐπιστημονικότητά τῆς, διότι δὲν ἀποδεικνύει τὴν βᾶσιν τῆς. Ἐπεμένως καὶ ἡ εὐδαιμονιστικὴ Ἠθικὴ οὕτω διατυπουμένη — ὡς λάδωμεν λ.χ. τὰς διαφόρους εὐδαιμονιστὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων φιλοσόφων — ἔχει τὴν θέσιν τῆς καὶ τὴν ἀξίαν τῆς πῆσιον τῶν ἄλλων Ἠθικῶν χωρὶς νὰ δύναται αὕτη κατὰ τρόπον λογικῶς δικαιολογημένον νὰ προτιμηθῆ τῶν ἄλλων.

Τοῦτο οὐδεὶς εἰς τὸ γεγονός διὸ δὲν ὑπάρχει ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐξημερῆθῃ εἰσέτι μίαν ἀνωτάτη Ἀξία, Ἀξία ὅλων τῶν Ἀξιῶν, ἐκ τῆς ὁποίας πλεον λογικῶς θὰ ἤτονάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν πάσας τὰς λοιπὰς. Ἐκάστη Ἠθικὴ ἔχει καὶ τὴν ἴδιαν τῆς ἀνωτάτην Ἀξίαν καὶ τὴν ἴδιαν

της ἀπέληψιν περὶ τοῦ ἀνωτάτου Ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο χαρακτηρίζει ὡς Ἠθικὸν καὶ ἠθικὴν πράξιν τὴν εἰς ἐκπλήρωσιν τούτου τείνουσαν. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν κατόρθωσαν οἱ ἠθ. κοφιλόσοφοι ὄλων τῶν ἐποχῶν νὰ συμφωνήσουν περὶ τῆς ἀνωτάτης Ἀξίας καὶ τοῦ ὑψίστου Ἀγαθοῦ, δὲν μαρτυρεῖ τίποτε ἄλλο παρ' ὅτι τὰ περὶ τῆς Ἠθικῆς, ὡς διδασκαλίας τῶν Ἀξιῶν διέπει κατ' ἐξοχὴν ὁ «Σχετικισμός» καὶ τὸ «λογικῶς ἀδικαιολόγητον» (Relativismus, Irrationalität) ἢ φ' ὅσον ἀποδείξει, τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης Ἀξίας διὰ τῆς Λογικῆς καὶ συνεπῶς ἐπιστημονικῆ γνώσεως εἶναι: ἀδύνατος ὁ Σχετικισμός εἶναι ἢ μόνη ὀρθὴ περὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν διδασκαλία. Θὰ ἐρωτηθῆ ἕμεις, πῶς εἶναι οὗτος ἀληθὴς καὶ ὀρθὸς ἐπὶ οὐδεμίᾳ ἠθικῇ διδασκαλίᾳ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «ὀρθὴ διδασκαλία» ἢ μόνον ὡς «μία ἠθικὴ διδασκαλία». Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι: δύκολος. Ὁ Σχετικισμός εἶναι ἀληθὴς διότι ἀποδεικνύεται. Ἀποδεικνύεται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐδεμία ἠθικὴ διδασκαλία δύναται νὰ ἀποδειχθῆ ὡς ὀρθή, διότι ἐλλείπει τὸ μέτρον καὶ τὸ κριτήριον τοῦ ὀρθοῦ. Ἐπὶ τῆς ἀνωτατίας ἀκριβῶς τούτης τῆς ἀποδείξεως τῆς ὀρθότητος τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν στηρίζεται ὁ Σχετικισμός. (1) Ἡ ἀδυναμία τῆς ἀποδείξεως δὲν ἐτεταίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ Σχετικισμοῦ, διότι οὗτος δὲν ἵσταται ἠθικὴν διδασκαλίαν, ἢ γλαδῆ δὲν θέτει ἠθικὰ παραγέματα οὔτε ἀναστηλώναι ἠθικὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας ὀφείλουσιν ν' ἀκολουθοῦσιν οἱ ἄνθρωποι. Ἄν ἔπραττε τοιοῦτο τι ὁ Σχετικισμός, τότε καὶ αὐτὸς θὰ ἐστρατεύετο βάσει ἐπιστημονικῆς καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὁμιλῆ κανεὶς περὶ ἀποδείξεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ ὁ Σχετικισμός δὲν ἐπιχειρεῖ τίποτε ἄλλο εἰμὲν παρατηρῶν τὰς διαφύρικας ἠθικὰς διδασκαλίας πιστοποιεῖ τὴν ἀδυναμίαν τῆς λογικῆς ἀποδείξεως τούτων, χωρὶς νὰ δίδῃ προειμῆσιν εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην διδασκαλίαν. Δύναται ἄρα ὁ Σχετικισμός νὰ συμβιβασθῆ πρὸς πᾶσαν ἠθικὴν διδασκαλίαν, διότι καθὼς εἶπομεν, οὗτος δὲν προσδιορίζει τὴν ἀνωτάτην Ἀξίαν, ἀλλ' ἀντιθέτως πιστοποιεῖ τὴν ἀνυπαρξίαν ἀκούτου τοιαύτης. Ἐπομένως ὑπὸ τὸν Σχετικισμὸν δύναται νὰ στεγασθῆ πᾶσα ἠθικὴ διδασκαλία τόσον ὁ Ἡδονισμὸς τοῦ Ἐπικούρου, ὅσον καὶ ἡ ἀντιευδαιμονικὴ Ἠθικὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τόσον ἢ Ἠθικὴ τοῦ Spinoza ὅσον καὶ τοῦ Kant καὶ τέλος πᾶσα κοσμοθεωρία καὶ εἰς πᾶσαν ἀξία πιντὸς ἀνθρώπου.

Ἄλλ' ἀφοῦ δὲ μὲν τὸ «εἶναι» δηλαδὴ τὰς γενομένας πράξεις, ὁ Εὐδαιμονισμὸς ἰσχύει ὡς ἀρχὴ ἐξηγητικῆ, εἰὰ δὲ τὸ «δέον γενέσθαι» ὁ

1) Βλ. Κοιτικὴν τῆς Rechtsphilosophie M. E. Mager παρὸ Δ. Σ. Βεζανῆ ἐν Ἀρχ. Οἰκον. καὶ Κοινων. Ἐπιστῆμ. τ. 5 σ. 425.

Σχετικισμὸς ἰσχύει ὡς ἀρχὴ πιστοποιοῦσα τὴν ἰδύναμιν τῆς ἀποδείξεως τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν καθίσταται ἀπαραίτητος ἢ λογικὴ συναρμογὴ ἰμφοτέρων τούτων, ἐφ' ὅσον τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «δέον» ἀποτελοῦν τὰ δύο μέρηματα τῆς Ἠθικῆς ἐν γένει. Εἰδικώτερον ἐρωτᾶται τὸ γεγονός, ὅτι διὰ τὸ εἶναι ἰσχύει ὁ εὐδαιμονισμὸς δὲν ἀσχετῆ ἐπιρροὴν τινα ἐπὶ τοῦ δέοντος γενέσθαι; Ἀσφαλῶς ἀσχετῆ. Ἐφ' ὅσον διὰ τὸ εἶναι ἰσχύει ὁ εὐδαιμονισμὸς ἔπεται ὅτι καὶ διὰ τὸ δέον γενέσθαι ἰσχύει ἐξ ἴσου ὁ εὐδαιμονισμὸς, διότι τὸ «δέον γενέσθαι» εἶναι εἶδος τοῦ «εἶναι» δηλ. τοῦ «Πραγματικῶ» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ «Ἰδεωδές». Ἡ κατ' ἄλλην διατύπωσιν ἀφ' οὗ πᾶσα ἀνθρωπίνη πράξις — δηλαδὴ τὸ εἶναι — εἶναι εὐδαιμονιστικὴ, ἔπεται ὅτι καὶ μία εἰδικωτέρα κατηγορία ἀνθρωπίνων πράξεων, αἱ ἠθικαὶ πράξεις, αἱ πράξεις αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ γίνωνται — δηλαδὴ τὸ δέον γενέσθαι — θὰ εἶναι κατὰ λογικὴν ἀνάγκην καὶ εἶναι εὐδαιμονιστικαί. Ἀφ' οὗ δὲ οὕτω πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις, ἀρα καὶ αἱ δέουσαι γενέσθαι, εἶναι εὐδαιμονιστικαὶ ἔπεται περαιτέρω ὅτι πᾶσα ἠθικὴ διδασκαλία, ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου, τὸ ὅποιον εἶδει εἰς τὸ Ἠθικόν, εἶναι εὐδαιμονιστικὴ. Ἀντιεὐδαιμονιστικὴ διδασκαλία ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην — δηλαδὴ διὰ τὸν δεχόμενον τὴν ἀρχὴν τοῦ εὐδαιμονισμοῦ — εἶναι αὐτόχρημα ἀδύνατος. Καὶ ἡ καντιανὴ Ἠθικὴ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, παρ' ὅλην τὴν ἀντιεὐδαιμονιστικὴν του ἀντίληψιν δηλ. ὅτι ἠθικῶς πράττει ἐκαίνοσ, ὅστις ἐκάστοτε ἀρνείται ἐαυτὸν καὶ τὴν εὐχαριστήσιν, ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην εἶναι εὐδαιμονιστικαὶ διδασκαλίαι ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνον ὅτι ἀναφέρονται εἰς πράξεις ἀνθρώπιναι, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ γίνωνται. Μὴ εὐδαιμονιστικὴ δύναται νὰ θεωρηθῆ μία ἠθικὴ διδασκαλία εἰταν ἔπαιται πράξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνωνται. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι πᾶσα Ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ δέοντος γενέσθαι, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι κατ' ἀνάγκην εὐδαιμονιστικὴ δὲν ἔπεται βεβαίως ὅτι καὶ ὁ εὐδαιμονισμὸς ἀποτελεῖ ἠθικὴν διδασκαλίαν. Τοῦτο ἐτονίσθη ἤδη ἀνωτέρω· ἐν δύναται ἀκόμη νὰ μᾶς εἰπῆ ὁ εὐδαιμονισμὸς. Ὅτι τὸ ἀνώτατον ἀγαθὸν καὶ ἡ Ἀνωτάτη Ἀξία εἶναι ἡ ἰδία εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χάριν αὐτῆς πάντοτε ἐνεργεῖ οὕτως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἀποτελεῖ τοῦτο ἠθικὴν διδασκαλίαν, διότι δὲν μᾶς καθορίζει ποία εἶναι ἡ Εὐδαιμονία. Ἐνταῦθα ἀκριβῶς ποῦ σταματᾷ ὁ εὐδαιμονισμὸς ἐμφανίζεται ὁ Σχετικισμὸς, ὁ ὅποιοσ μᾶς πιστοποιεῖ ὅτι περὶ τοῦ ἀνωτάτου τούτου ἀγαθοῦ, τῆς Εὐδαιμονίας, δὲν ὑπάρχει κριτήσιον. Ἀρα πᾶσα ἠθικὴ διδασκαλία καὶ πᾶσα περὶ τούτου ἀντίληψις ἔχει τὴν Ἀξίαν τῆς. Καὶ ἐφ' ὅσον οὐδὲν ὑπάρχει μέτρον πρὸς καθορισμὸν τῆς εὐδαιμονίας, δύναται νὰ ὑπάρξουν περὶ ταύτης τόσαι ἀντιλήψεις ὅσοι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς Γῆς ἀνθρώποι χωρὶς τοῦ ἐνὸς ἢ τῶν πολλῶν ἢ χρισίς νὰ εἶναι ἢ ὀρθοτέρα τῶν ἄλλων.

Ὁ Σχετικισμὸς ἀρα εἶναι ἡ μόνη ὁδός, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ ἐνώσῃ τὴν Ἠθικὴν μὲ τὴν Λογικὴν.